

Mateja Ratej

Avtonomistična ideja v Slovenski ljudski stranki v letih 1923–1929 in vprašanje dekoncentracije upravne oblasti v času vlade Antona Korošca

UDK 329.7(497.4)»1923/1929«

RATEJ Mateja, dr., asistentka, ZRC SAZU, Filozofski inštitut, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Avtonomistična ideja v Slovenski ljudski stranki v letih 1923–1929 in vprašanje dekoncentracije upravne oblasti v času vlade Antona Korošca

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006 (134), št. 3–4, str. 375–395, 136 cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: SLS, avtonomistični program, dekoncentracija uprave, trialistični načrt, načrt o širokih samoupravah Vojislava Marinkovića.

Avtorica v prispevku obravnava razvoj avtonomistične ideje v Slovenski ljudski stranki, ki je v letih 1923–1929 predstavljala gibalno njenega političnega delovanja. Večji poudarek namenja spremembi politične taktike Slovenske ljudske stranke po sklenitvi sporazuma Pašić-Radić poleti 1925 in konceptoma dekoncentracije upravne oblasti ter trialistične državne ureditve v času vlade Antona Korošca.

Avtorski izvleček

UDC 329.7(497.4)»1923/1929«

RATEJ Mateja, PhD, Assistant, The Institute of Philosophy Scientific, Research Centre of The Slovenian Academy of Science and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Autonomistic Ideas in Slovene People's Party in the Period between 1923 and 1929 and the Question of Deconcentration of Administrative Authority during the Government of Anton Korošec

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006 (134), No. 3–4, pp. 375–395, 136 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: SLS (Slovene People's Party), autonomist program, deconcentration of government, trialistic plan, Vojislav Marinković's expanded home-rule plan

Examined is the development of autonomist ideas in the Slovene People's Party (SLS). Between 1923 and 1929, this concept represented the central motive in the Party's political platform. Of special interest are the Party's altered political tactics after the Pašić-Radić agreement in the summer of 1925 and the concepts of deconcentration of administrative power and of trialistic state regulation under the government of Anton Korošec.

Author's Abstract

Poslanci Jugoslovanskega kluba¹ so ustavnemu odboru Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS 12. februarja 1921 predložili ustavni načrt, ki je predvideval delitev države na šest avtonomnih pokrajin (Srbija, Hrvaška in Slavonija z Medžimurjem, Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, Črna gora, Vojvodina, Slovenija s Prekmurjem), od katerih bi imela vsaka svojo pokrajinsko skupščino in pokrajinsko vlado kot najvišji izvršni organ pokrajinske samouprave. Le-ta je bila predvidena na področju notranje, finančne in socialne politike ter pravosodja, za obrt, trgovino, gradbeništvo, gozdarstvo, rudarstvo, kmetijstvo (posebej pri izvedbi

¹ Jugoslovanski klub je bil leta 1919 oblikovan parlamentarni poslanski klub Slovenske ljudske, Bunjevske-šokačke in Hrvatske pučke stranke.

Politični katekizem ali kaj mora vsak državljani vedeti o politiki?, Ljubljana 1920, str. 40; Glej tudi: Neda Engelsfeld, Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo, Zagreb 1989, str. 112.

agrarne reforme) ter na področju izobraževanja in verskih zadev. V področje pristojnosti pokrajinskih skupščin bi spadal administrativni nadzor nad organi pokrajinske samouprave, sprejemanje pokrajinske zakonodaje in pokrajinskega proračuna ter razpolaganje s pokrajinskim premoženjem. Besedilo ustavnega predloga je vsebovalo avtonomistične državnopravne zahteve, ki jih je Slovenska ljudska stranka (SLS) sprejela v svoj program.²

Ustavodajna skupščina je 28. junija 1921 sprejela vidovdansko ustavo, ki je uvedla strogo centralistično obliko državne ureditve. Poslanci Jugoslovanskega kluba so Ustavodajno skupščino demonstrativno zapustili že 13. junija 1921, dva dni kasneje pa so v izjavi za skupščino poudarili privrženost oblikovanju ustavne parlamentarne demokracije, ki jo je centralistični ustavni načrt po njihovem mnenju onemogočal. Izjavo so zaključili z obvezo, da bodo po sprejetju ustave nadaljevali s prizadevanji za njeno revidiranje do dokončne politične, gospodarske in kulturne enakopravnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev.³ V ustavnih določilih utemeljen narodni unitarizem je v dvajsetih letih 20. stoletja do skrajnosti zaostрил nacionalno vprašanje. Kot logična posledica nacionalnega unitarizma je bil v ustavo vgrajen tudi državni unitarizem, utemeljen v določilu o izvrševanju upravne oblasti; državna uprava se je izvajala po oblasteh, okrožjih, okrajih/srezih in občinah. Oblasti so lahko imele do 800.000 prebivalcev, načelovali pa so jim od kralja imenovani veliki župani. Eden prvih ukrepov vlade po sprejetju ustave je bila ukinitev Deželne vlade za Slovenijo in njenih avtonomnih uradov 9. julija 1921. Na čelu s pokrajinskim namestnikom Ivanom Hribarjem je bila 2. avgusta 1921 uvedena Pokrajinska uprava za Slovenijo, ki je bila prehodnega značaja; njene pristojnosti so bile v letih 1924–1927 postopno prenesene na ministrstva, velike župane in oblastne skupščine.⁴

Z uvedbo Pokrajinske uprave za Slovenijo so bili ukinjeni vsi avtonomni uradi, s tem pa tudi upravna dvotirnost med državnimi in pokrajinskimi organi. Vlada je 26. aprila 1922 razglasila tri uredbe, s katerimi je pravno vzpostavila centralistični pravni sistem, kakršnega je določila vidovdanska ustava. Za razliko od Uredbe o razdelitvi države na oblasti je Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo Uredbo o obči upravi in Uredbo o oblastni in sreski samoupravi imenoval zakon, kar je bilo pravno netočno, saj uredb ni sprejela Zakonodajna skupščina, ampak jih je v kraljevem imenu razglasila vlada. V SLS so omenjene pravne akte skladno s svojim avtonomističnim programom zavrnil, saj so le-ti predvidevali delitev Slovenije v dve upravni enoti.⁵

² Branislav Gligoričević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd 1979 (dalje: Gligoričević), str. 104; Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*, Maribor 1977 (dalje: Zečević, *Slovenska ljudska stranka*), str. 357–358, 363 in 388–389; Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, VIRI 13, Ljubljana 1998 (dalje: Perovšek, *Programi političnih strank*), str. 77–79.

³ Sporočilo Hrvatim in Slovincem ob odhodu Jugoslovanskega kluba iz konstituyente, *Straža*, 22. 6. 1921 in, *Slovenski gospodar*, 23. 6. 1921, str. 1.

⁴ Uredba o razdelitvi države na oblasti; Zakon o obči upravi; Zakon o oblastni in sreski samoupravi, Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo, Ljubljana št. 49/15. 5. 1922, str. 313–321; Josip Hohnjec, *Odvojeno mišljenje Jugoslovanskega kluba. Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine SHS. Redovan saziv za 1921–22*, I. knjiga, br. 13/god. II, str. 245; *Proti nazadnjaškim nakanam oblasti in srezov. Iz govora poslanca Žebota*, *Slovenski gospodar*, 6. 4. 1922, str. 1–2; Jurij Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1–2/1993, str. 19–21; Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I. knjiga, Zagreb 1961 (dalje: Čulinović I.), str. 351; Miroslav Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*, Ljubljana 2000 (dalje: Stiplovšek), str. 42–43.

⁵ Prav tam.

Stranke Jugoslovanskega kluba so pred volitvami v Narodno skupščino leta 1923 izdale skupni razglas volivcem, v katerem so zahtevale revizijo vidovdanske ustave v smislu uresničitve avtonomističnega programa.⁶ V SLS so program za volitve v Narodno skupščino predstavili v brošuri *Sodite po delih! Vsem, ki so dobre volje! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*. Na podlagi pravice do samoodločbe slovenskega naroda so zahtevali preureditev države na temelju široke politične, gospodarske in kulturne avtonomije, kar je bila pomembna nadgradnja strankinega ustavnega načrta iz leta 1921.⁷ Program je predvideval federativno državo Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov s skupno zunanjo, obrambno ter deloma finančno politiko. Skupne državne zadeve bi urejal osrednji parlament, v vsaki od avtonomnih pokrajinah pa bi oblikovali tudi pokrajinske skupščine in njim podrejene vlade. Med zakonodajne pristojnosti pokrajinskih skupščin bi sodila organizacija uprave in sodstva, opredelitev razmerja med Katoliško cerkvijo in državo z določitvijo cerkvenih pravic in dolžnosti ter šolska zakonodaja. Poleg tega bi pokrajinski parlament nadzoroval razvoj gospodarstva, šolstva, zdravstva in socialne politike. Z geslom *Prva in glavna reč v politiki je poštenost!* so pred volitvami zavrnili razpravo o obliki vladavine kot vprašanje drugotnega pomena.⁸

SLS je na podlagi avtonomističnega državnopravnega in katoliškega kulturnega programa v spremenjenih družbenih, političnih, gospodarskih in kulturnih razmerah po prvi svetovni vojni obnovila in okrepila svoje delovanje ter si do volitev v Narodno skupščino leta 1923 zagotovila trdno politično izhodišče za doseg svojih programskih ciljev. Strankin načelnik Anton Korošec je na zboru zaupnikov 5. februarja 1923 v Ljubljani in na volilnem shodu 21. februarja 1923 v Mariboru med drugim dejal, da stranka ni bila še nikoli tako močna in organizirana.⁹ Z visoko volilno zmago na skupščinskih volitvah je dosegla prevladujoč položaj v slovenskem političnem prostoru, k čemur je pripomogla izpopolnjena in prenovljena notranja struktura in močna mreža združenih organizacij na podeželju ter posledično učinkovita mobilizacija slovenskega volilnega telesa na podlagi strankinega avtonomističnega državnopravnega programa.¹⁰ Kot tenkočuten opazovalec političnega dogajanja, ki ni pripadal nobeni stranki, je mladi slovenski pesnik Srečko Kosovel v tistem času zapisal kritiko uzakonjene ideje o troedinem jugoslovanskem narodu: »*Naš ideal je evropski človek, različen po svojih obrazilih, a samo eden v svojem velikem stremljenju: ljubiti vse ljudi in v tej ljubezni delati. Ali je narod separatističen, če hoče živeti? Če se hoče razvijati sam v svoji smeri, če hoče izkristalizirati svoje telo v svojem duhu. Bodimo eno po duhu in ljubezni, a ohranimo svoje lastne obraze.*«¹¹

⁶ Razpust Narodne skupščine, Slovenec, 22. 12. 1922, str. 1; Proglas Jugoslovanskega kluba, Straža, 27. 12. 1922, str. 1; Poslanci Jugoslovanskega kluba svojim volilcem, Slovenski gospodar, 4. 1. 1923, str. 1–2; Slovenci in Hrvati!, Slovenec, 24. 12. 1922, str. 1–2.

⁷ Stiplovšek, str. 60.

⁸ Seja načelstva SLS, Straža, 22. 12. 1922, str. 2; Sodite po delih! Vsem, ki so dobre volje! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost, Tajništvo Slovenske ljudske stranke, Ljubljana 1923 (dalje: Sodite po delih!), str. 42–43, 45–46, 48, 70–76.

⁹ Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke za Slovenijo, Straža, 7. 2. 1923, str. 1–2; Zbor zaupnikov SLS, Slovenec, 6. 2. 1923, str. 1–3; Volilni shod somišljenikov Slovenske ljudske stranke v Mariboru, Straža, 14. 2. 1923, str. 5; Volilni shod SLS v Mariboru, Straža, 21. 2. 1923, str. 3; Volilno zborovanje naše stranke v Mariboru, Straža, 23. 2. 1923, str. 3; Veličasten shod SLS v Mariboru, Slovenec, 22. 2. 1923, str. 1; Sijajni shod v Mariboru, Slovenec, 23. 2. 1923, str. 2.

¹⁰ Podrobneje o tem glej: Mateja Ratej, Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru (dalje: Ratej, Slovenski politični katolicizem), str. 18–45.

¹¹ Srečko Kosovel, Separatisti, v: Zbrano delo, 2. knjiga, Ljubljana 1974, str. 59.

Opozicijske stranke so po velikem uspehu avtonomistične državnopravne ideje na skupščinskih volitvah 27. marca 1923 v Zagrebu sklenile večstranski sporazum o skupnem nastopu v okviru Federalističnega bloka proti vladi Nikole Pašića, prvaka Narodne radikalne stranke (NRS), najmočnejše stranke v državi, oziroma proti državnemu centralizmu.¹² Članice novo nastalega bloka, med katerimi je bila s Hrvaško republikansko seljačko stranko (HRSS; po letu 1925 HSS) in Jugoslovansko muslimansko organizacijo tudi SLS, je povezovalo prepričanje, da je vprašanje notranje ureditve države mogoče rešiti le na podlagi revizije ustave s soglasjem predstavnikov v Kraljevini SHS združenih narodov.¹³ V SLS so si v procesu povezovanja opozicijskih strank prizadevali za splošno sprejetje strankinega avtonomističnega programa;¹⁴ med prednostna vprašanja so postavili delovanje za doseg politične in gospodarske samostojnosti Slovenije, čeprav je stranka ob vstopu v Federalistični blok sprejela koncept federativne oblike državne ureditve kot del državnopravnega programa.¹⁵

Federalistični blok je imel po skupščinskih volitvah v Narodni skupščini skupno skoraj dve tretjini poslancev, zato je moral Nikola Pašić v aprilu 1923 podporo za sestavo vlade iskati pri njegovem vodstvu.¹⁶ Pogovori 12. in 13. aprila 1923 v Zagrebu so se zaključili s podpisom protokola sporazuma, za katerega se je uveljavilo ime Markov protokol.¹⁷ Protokol zagrebškega sporazuma je predvideval sistiranje 95. člena vidovdanske ustave, ki je določal upravno razdelitev države na oblasti, vprašanje o reviziji ustave pa je uvrščal med temeljna vprašanja prihodnjih pogajanj. SLS je sporazum v zameno za podporo samoradikalni vladi Nikole Pašića zagotavljal pravico do zamenjave uradnikov pokrajinske uprave in imenovanja pokrajinskega namestnika v Sloveniji. Določbe protokola sporazuma za Hrvaško (ki so veljale tudi za Slovenijo) so občinskim odborom dodeljevale pravico do volitve županov, pravico do pomilostitve političnih zapornikov in pravico do ukinitve avstrijskih kazenskih patentov.¹⁸

V SLS so protokol obravnavali kot predsporazum, kot pogodbeno določitev sporazuma oziroma kot stipuliranje besedila za sklenitev končnega narodnega sporazuma.¹⁹ Pripisovali so mu pomen temeljne pravne listine za revizijo ustave na podlagi avtonomističnega držav-

¹² Načelen sporazum med SLS, Spahom in Radićem, Slovenec, 28. 3. 1923, str. 1.

¹³ Gligorijević, str. 150–151.

¹⁴ Preludiji za razgovore o sporazumu, Straža, 26. 3. 1923, str. 1.

¹⁵ Seja izvrševalnega odbora SLS, Slovenec, 29. 3. 1923, str. 1; Jurij Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922–april 1923), v: Zgodovinski časopis, št. 1–2/1984, str. 10 in 18.

¹⁶ Radikalna izjava o sporazumu, Slovenec, 30. 3. 1923, str. 1; Čulinović I., str. 412; Gligorijević, str. 150.

¹⁷ Ivo Perić, Stjepan Radić 1871–1928, Zagreb 2003, str. 368.

¹⁸ Besedilo zagrebškega protokola, Slovenec, 15. 7. 1923, str. 1; Markov protokol, Jutro, 16. 7. 1923, str. 2; Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1925, str. 36–37.

¹⁹ Komunique o skupni seji načelstva in vodstva SLS; Komentar k zagrebškim pogajanjem, Slovenec, 15. 4. 1923, str. 1; Predsporazum, Straža, 16. 4. 1923, str. 1; Pogajanja za sporazum, Domoljub, 18. 4. 1923, str. 1; Nova vlada, Straža, 2. 5. 1923, str. 1; Razgovor s Korošcem, Slovenec, 6. 5. 1923, str. 1; Seja vodstva SLS v Celju, Slovenec, 10. 7. 1923, str. 1.

²⁰ Govor dr. Janka Brejca na zboru zaupnikov SLS, Slovenec, 7. 11. 1923, str. 2; Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske 1918–1929. Kronika dojučerašnje hrvatske politike, Zagreb 1989, str. 261.

²¹ Ženevska deklaracija je bila podpisana 9. novembra 1918 med Nikolo Pašićem kot ministrom za zunanje zadeve in predsednikom srbske vlade, Antejem Trumbićem kot predsednikom Jugoslovanskega odbora, ter Antonom Korošcem kot predsednikom Narodnega vijeća. Podpisali so jo tudi predstavniki srbske Narodne skupščine in predstavniki Jugoslovanskega odbora. Poudarjala je načelo pravice narodov do samoodločbe in je pomenila uspeh političnih prizadevanj Antona Korošca in Anteja Trumbića, vendar njena določila niso bila uresničena, saj je Nikola Pašić odstopil z mesta predsednika srbske vlade ter s tem razveljavil sklenjeni sporazum. O spominih Antona Korošca na ženevska pogajanja glej: Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije, v: Zgodovinski časopis, št. 15–16/1961–1962, str. 226–228; Ferdo Čulinović, Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 2. knjiga, Zagreb 1959, str. 184–189; Zečević, Slovenska ljudska stranka, str. 152–153 in 157.

nopravnega programa SLS,²⁰ zato Anton Korošec kljub nezaupanju do Pašičeve taktike po izkušnji ženevske deklaracije²¹ ni želel zavreči možnosti za sklenitev (narodnega) sporazuma z najmočnejšo srbsko stranko.²² Nikola Pašić je tako 30. aprila 1923 ob podpori poslancev Jugoslovanske muslimanske organizacije in Jugoslovanskega kluba sestavil drugo homogeno radikalsko vlado; 7. junija 1923 je zatrdil, da bo vlada nadaljevala politiko le v okviru izvajanja načel vidovdanske ustave, zato se je vodstvo SLS odločilo nadaljevati politiko v okviru Federalističnega bloka.²³

V Jugoslovanski demokratski stranki kot najmočnejši opozicijski stranki v Narodni skupščini je prišlo v decembru 1923 do diferenciacije, ki je oslabila vpliv unitaristično in centralistično orientiranega Svetozarja Pribićevića ter omogočila pristašem Ljubomirja Davidovića sprejetje politike približevanja Federalističnemu bloku. Njihov po predlogu Vojislava Marinkovića preoblikovan program o spremembah državne uprave je predvideval razširitev pristojnosti samoupravnih organov v oblasteh.²⁴ Vodstvo SLS je bilo priključitvi Davidovićeve skupine avtonomističnemu bloku zaradi prizadevanj po sklenitvi narodnega sporazuma načeloma naklonjeno, vendar na prvem srečanju predstavnikov Federalističnega bloka z Davidovićem 12. oktobra 1923 ni pristalo na Marinkovićeve program kot nadomestek za svoj avtonomistični državnopravni program.²⁵ Odnos opozicijskih partneric do predstavnikov Jugoslovanske demokratske stranke se je izboljšal šele po odhodu Svetozarja Pribićevića, ki je 25. marca 1924 ustanovil Samostojno demokratsko stranko in vstopil v Narodni blok Nikole Pašića. Pribićeviću so se priključili tudi slovenski demokrati, ki so predstavljali največjega političnega konkurenta SLS v Sloveniji, medtem ko so bili pristaši Ljubomirja Davidovića po preoblikovanju Jugoslovanske demokratske stranke organizirani v Demokratski stranki.²⁶

Na konferenci Federalističnega bloka v Zagrebu 26. januarja 1924 so se predstavniki SLS, HRSS in Jugoslovanske muslimanske organizacije dokončno zedinili o poglobitvi medsebojnega sodelovanja.²⁷ Člani izvršnega odbora SLS so med pogajanji izrecno poudarjali točke avtonomističnega programa, kar je pri političnih nasprotnikih zbuvalo domneve o oddaljevanju SLS od Federalističnega bloka.²⁸ Po koncu težavnega usklajevanja mnenj glede revizije ustave, za katero se Davidovićeve skupine ni jasno izrekla, in glede načrta o samoupravah Vojislava Marinkovića, ki naj bi postal temelj skupnega programa o reorganizaciji

²² Federalisti se posvetujejo o opozicijskem bloku, *Jutro*, 2. 1. 1924, str. 1; Prvi korak k reviziji ustave, *Slovenec*, 8. 3. 1924, str. 1; Razgovor z Radićem in Spahom, *Domoljub* 4. 4. 1923, str. 162; Pogajanja za sporazum, *Domoljub*, 18. 4. 1923, str. 1; Politični položaj, *Domoljub*, 13. 3. 1923, str. 1; Dvoboj med Hohnjecem in Pašićem, *Slovenec*, 8. 6. 1923, str. 1.

²³ Taktika Jugoslovanskega kluba, *Straža*, 30. 7. 1923, str. 1; Podrobneje o tem glej: Ratej, *Slovenski politični katolicizem*, str. 56–79.

²⁴ Marinkovićeve načrte je bil objavljen 28. decembra 1923 v osrednjem glasilu Demokratske stranke *Demokracija*; besedilo načrta glej tudi: Branislav Gligoričević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970 (dalje: Gligoričević, *Demokratska stranka*), str. 354.

²⁵ Glej npr.: Nadškofijski arhiv Ljubljana (dalje: NŠAL), Anton Bonaventura Jeglič (dalje: Jeglič), *Dnevnik*, 20. 1. 1924; Tajen demokratski načrt o samoupravah, *Slovenec*, 19. 10. 1923, str. 1; Zbor zaupnikov SLS, *Slovenec*, 6. 11. 1923, str. 1–2; Govor Janka Brejca na zboru zaupnikov SLS, *Slovenec*, 7. 11. 1923, str. 2; Predlog Voje Marinkovića o samoupravah sprejet, *Slovenec*, 22. 12. 1923, str. 1; Za revizijo in proti njej, *Straža*, 2. 1. 1924, str. 1; Odgovor na apel, *Slovenec*, 8. 1. 1924, str. 1; Naši poslanci na shodi, *Slovenski gospodar*, 10. 1. 1924, str. 3; Organizacija široke ljudske samouprave, *Straža*, 18. 1. 1924, str. 1; Konferenca Korošec–Davidović, *Slovenec*, 19. 1. 1924, str. 1.

²⁶ Nevzdržan položaj vlade, *Slovenec*, 11. 12. 1923, str. 1; Gligoričević, str. 160–161; Atif Purivatra, *Jugoslaven-ska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo 1977, str. 170–171.

²⁷ Soglasni sklepi na konferenci federalističnega bloka, *Slovenec*, 27. 1. 1924, str. 1.

²⁸ Poročilo Korošca v Jugoslovanskem klubu, *Slovenec*, 30. 1. 1924, str. 1; Papeževa navodila klerikalcem?, *Jutro*, 31. 1. 1924, str. 1.

državne uprave,²⁹ je izvršni odbor SLS Korošcu zaupal pooblastila za delovanje v okviru strankinega programa in omilil stališče do Marinkovičevega načrta.³⁰

Dober mesec dni kasneje, 7. marca 1924, so Ljubomir Davidović, Vojislav Marinković, Anton Korošec in Mehmed Spaho parafirali sporazum o sodelovanju, 8. marca 1924 pa so v Beogradu podpisali protokol o ustanovitvi Opozicijskega bloka.³¹ Prvaki Jugoslovanske demokratske stranke, SLS in Jugoslovanske muslimanske organizacije so sklenili programska neso-glasja preseči z osredotočenjem na zlom režima Nikole Pašića, na oblikovanje prehodne vlade za izvedbo skupščinskih volitev in na reševanje vprašanja državne ureditve na podlagi revizije vidovdanske ustave.³² Vodstvo HRSS k sporazumu opozicije formalno ni pristopilo, vendar je predstavnikom Opozicijskega bloka že 2. marca 1924 zagotovilo sodelovanje v okviru širšega Opozicijskega bloka.³³ V SLS so povezavi pripisovali velik pomen;³⁴ pred podpisom sporazuma so izpostavili zahteve svojega avtonomističnega programa in nujnost končne reorganizacije države na njegovi podlagi, iz česar lahko sklepamo, da Anton Korošec s pristopom k Opozicijskemu bloku ni sprejel uresničevanja skupne politike na podlagi preoblikovanega Marinkovičevega samoupravnega načrta.³⁵

Nikola Pašić je 17. julija 1924 ponudil kralju svoj odstop z utemeljitvijo, da ni mogoče vzpostaviti sodelovanja s predstavniki parlamentarne opozicije, ki se niso bili pripravljeni odpovedati zahtevam po reviziji ustave.³⁶ Zaradi zaostrovanja politike Opozicijskega bloka in velike finančne krize (depreciacija dinarja), ki jo je povzročila politična kriza, se je kralj Aleksander odločil za zamenjavo režima.³⁷ Predstavniki Opozicijskega bloka so 27. julija 1924 pod predsedstvom Ljubomirja Davidovića sestavili vladu,³⁸ v katero je vstopila tudi skupina Neodvisnih radikalcev,³⁹ vladu pa so podpirali poslanci Zemljoradniške in Nemške

²⁹ Prva skupna seja opozicije; Vlada se maje, *Jutro*, 5. 2. 1924, str. 1; Opozicionalni blok, *Domoljub*, 6. 2. 1924, str. 74–75; Opozicija pričakuje Pašićeva iznenađenja, *Jutro*, 10. 2. 1924, str. 1; Razpoloženje za opozicionalni blok, *Slovenec*, 12. 2. 1924, str. 1; Marinkovićev načrt kot osnova upravnega programa opozicijskega bloka, *Jutro*, 12. 2. 1924, str. 1; Snovanje opozicijskega bloka, *Straža*, 13. 2. 1924, str. 1; Odločilni dnevi v Beogradu, *Jutro*, 13. 2. 1924, str. 1; Radićeva izpreobrnitev, *Domoljub*, 13. 2. 1924, str. 90; Delo za opozicijski blok, *Jutro*, 14. 2. 1924, str. 1; Demokrati in revizija ustave, *Jutro*, 15. 2. 1924, str. 1; Posvetovanja opozicije, *Jutro*, 16. 2. 1924, str. 1; Zagrebška posvetovanja o opozicijskem bloku, *Jutro*, 17. 2. 1924, str. 1; Opozicijski blok, *Jutro*, 23. 2. 1924, str. 1; Kupčija, *Domoljub*, 14. 5. 1924, str. 1.

³⁰ Dva bloka, *Slovenec*, 29. 1. 1924, str. 2; Marinkovićev načrt kot osnova upravnega programa opozicijskega bloka, *Jutro*, 12. 12. 1924, str. 1; Posvetovanja opozicije, *Jutro*, 16. 2. 1924, str. 1; Zagrebška posvetovanja o opozicijskem bloku, *Jutro*, 17. 2. 1924, str. 1; V čem opozicijski blok soglaš?, *Slovenec*, 20. 2. 1924, str. 1.

³¹ Opozicijski blok je gotov, *Jutro*, 8. 3. 1924, str. 1; Opozicijski blok ustvarjen, *Slovenec*, 9. 3. 1924, str. 1.

³² Gligoričević, str. 160 in 377.

³³ V čem opozicijski blok soglaš?, *Slovenec*, 20. 2. 1924, str. 1; Gligoričević, str. 160; Isti, *Demokratska stranka*, str. 359; Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo 1977, str. 171.

³⁴ Osnovanje bloka proti Pašićevi vladi, *Slovenski gospodar*, 13. 3. 1924, str. 1.

³⁵ Avtonomistični program SLS, *Slovenec*, 15. 2. 1924, str. 1.

³⁶ Konferenca opozicijskega bloka, *Slovenec*, 5. 7. 1924, str. 1; Opozicija zahteva izredno sklicanje Narodne skupščine, *Slovenec*, 10. 7. 1924, str. 1; Pašić demisioniral, *Slovenec*, 18. 7. 1924, str. 2; Đorđe Stanković, Nikola Pašić u Narodnoj skupštini, Beograd 1998, str. 333.

³⁷ Gligoričević, *Demokratska stranka*, str. 384–385.

³⁸ Nova vlada, *Straža*, 28. 7. 1924, str. 1.

³⁹ Skupino disidentov NRS je vodil Stojan Protić, Nastas Petrović pa je kot član in kraljev zaupnik v Davidovićevo vlado prevzel pomemben resor notranjega ministrstva. V SLS so bili skupini izjemno naklonjeni, saj so spričo Pašićevih centralističnih teženj le v njej videli možnost uresničitve politike narodnega sporazuma. Srbska obsodba Pašićeve politike, *Straža*, 7. 7. 1924, str. 1; Posvetovanja politikov, *Slovenec*, 22. 7. 1924, str. 1; Vladimir Maček, *Memoari*, Zagreb 1992, str. 67.

stranke ter Džemijeta.⁴⁰ V programski deklaraciji z 12. avgustom 1924 je bila kot glavna naloga vlade opredeljena umiritev notranjepolitičnih razmer in sklenitev narodnega sporazuma.⁴¹ Poleti 1924 je tako politika narodnega sporazuma, ki so ji članice Federalističnega oziroma Opozicijskega bloka sledile od skupščinskih volitev leta 1923 za doseg revizije vidovdanske ustave, doživela svoj vrhunec. Po padcu vlade oktobra 1924 se niso povečale dejanske možnosti za ustavne spremembe, vendar je ideja narodnega sporazuma, ki je v svojem bistvu zavračala načelo narodnega unitarizma,⁴² dobila zanesljivo legitimacijo na najvišji državni ravni, pri tem pa je dejavno sodelovalo tudi vodstvo SLS oziroma Anton Korošec.⁴³

Nikola Pašić je 6. novembra 1924 oblikoval manjšinsko vladno s predstavniki Samostojne demokratske stranke, kralj pa je 10. novembra 1924 razpustil Narodno skupščino in razpisal skupščinske volitve za 8. februar 1925.⁴⁴ Poslanci Jugoslovanskega kluba so v nagovoru volivcem 7. novembra 1924 poudarili nujnost revizije ustave,⁴⁵ volilni program SLS za skupščinske volitve – brošura *Boj za obstoj in svobodo Slovenije* – pa je ponovno zahteval uvedbo zakonodajne avtonomije v Sloveniji.⁴⁶ Čeprav je opozicijski položaj SLS, na katerega je v obdobju med skupščinskimi volitvami leta 1923 in 1925 odločilno vplivala centralistična politika Nikole Pašića, omogočil strankinemu vodstvu dosledno vztrajanje na točkah avtonomističnega programa, je bil ta na parlamentarnih volitvah leta 1925 zadnjič v dvajsetih letih 20. stoletja vodilna in zmagovita (stranka je dobila 20 mandatov v Narodni skupščini) volilna parola SLS.⁴⁷

Stranke Opozicijskega bloka so po skupščinskih volitvah oblikovale močno parlamentarno zvezo – Blok narodnega sporazuma in kmečke demokracije.⁴⁸ Osrednja točka programa je bila zahteva po spremembi državne ureditve za oblikovanje samoupravne parlamentarne monarhije angleškega tipa, vendar je prišlo 27. marca 1925 do nepričakovane spremembe politike HRSS, ki je radikalno spremenila razmerja med parlamentarnimi političnimi strankami: strankin prvak Stjepan Radić je v sporazumu z Nikolo Pašićem priznal legitimnost vidovdanske ustave in dinastiji Karađorđević, stranko je preimenoval v HSS, za uresničitev politike narodnega sporazuma pa je pristal na sodelovanje tako z opozicijskimi kot z vladnimi strankami.⁴⁹ Prizadevanja za revizijo vidovdanske ustave s tem niso več imela realnih možnosti za uspeh, čemur se je v novih političnih razmerah prilagodilo tudi vodstvo SLS.⁵⁰

⁴⁰ Hrvoje Matković, Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature, Zagreb 1972, str. 150.

⁴¹ Vladna deklaracija, Slovenec, 7. 8. 1924, str. 1–2; Čulinović I., str. 432–433; Gligoričević, str. 170.

⁴² Več o kompromisni rešitvi idejne predpostavke o nacionalnem unitarizmu v okviru vidovdanske ustave glej: Ferdo Čulinović, Državopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, 2. knjiga, Zagreb 1959, str. 271.

⁴³ Svetozar Pribičević, Narodno edinstvo ali narodni sporazum, Jutro, 24. 10. 1926, str. 1.

⁴⁴ Razpust Narodne skupščine, Slovenec, 7. 11. 1924, str. 1; Čulinović I., str. 435.

⁴⁵ Slovenskemu narodu!, Slovenec, 7. 11. 1924, str. 1; Straža, 10. 11. 1924, str. 1; Slovenski gospodar, 13. 11. 1924, str. 1.

⁴⁶ Boj za obstoj in svobodo Slovenije, Tajništvo Slovenske ljudske stranke, Ljubljana 1924, str. 11–17 in 83–85.

⁴⁷ Podrobneje o tem glej: Ratej, Slovenski politični katolicizem, str. 88–100.

⁴⁸ Sestanek načelnikov opozicije, Slovenec, 3. 2. 1925, str. 2; Dr. Korošec o položaju, Slovenec, 4. 2. 1925, str. 1; Sklepi načelnikov opozicije, Slovenec, 5. 2. 1925, str. 1; Obvestilo opozicijskega bloka, Slovenec, 13. 2. 1925, str. 1; Blok narodnega sporazuma o volitvah, Slovenec, 14. 2. 1925, str. 1; Seja opozicijskih voditeljev, Slovenec, 25. 2. 1925, str. 2; Blok narodnega sporazuma in kmečke demokracije, Slovenec, 26. 2. 1925, str. 1; Podrobneje o tem glej: Ratej, Slovenski politični katolicizem, str. 101–107.

⁴⁹ Čulinović I., str. 470–474 in 476; Gligoričević, str. 200–201 in 203; Isti, Demokratska stranka, str. 455–456.

⁵⁰ Govor Josipa Hohnjeca ob sprejemanju deklaracije vlade Nikole Pašića, Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, št. 14/7. 6. 1923, 6. redno zasedanje, str. 394; Toplice in politika,

Zakonodajno oblast v Kraljevini SHS so predstavljali kralj in Narodna skupščina, zato so o ustavnih spremembah odločali skupno. Če bi spremembo ustave predlagal kralj, bi poslanec seznanil o nameri, razpustil Narodno skupščino ter razpisal volitve v konstituantno.⁵¹ Možnosti za to so bile izredno majhne, saj se države naslednice Avstro-Ogrske monarhije zaradi značilne politične dezintegracije po prvi svetovni vojni niso čutile dovolj stabilne, da bi opustile centralizirani državni aparat.⁵² O spremembah ustave so po ustavi Kraljevine SHS lahko odločali tudi poslanci Narodne skupščine, vendar se je moralo v tem primeru za revizijo izreči 3/5 vseh poslancev;⁵³ poslanci Jugoslovanskega kluba so se, denimo, v svojem ustavnem osnutku iz leta 1921 zavzemali, da bi o spremembah ustave lahko odločala absolutna večina vseh poslancev v Narodni skupščini.⁵⁴

Po skupščinskih volitvah 8. februarja 1925, na katerih je SLS dosegla absolutno večino glasov predvsem na podlagi zahteve po reviziji ustave, je bilo v Narodni skupščini skupno 315 poslancev, kar pomeni, da bi moralo predlog o spremembi ustave podpreti vsaj 189 poslancev, Blok narodnega sporazuma in kmečke demokracije pa je po izstopu HSS štel le 71 poslancev (pred tem 138).⁵⁵ Vodstvo SLS se je zato pričelo odmikati od zahteve po uvedbi zakonodajne avtonomije v Sloveniji, ki je kot politični ideal predstavljala gibalo⁵⁶ strankinega delovanja, in se pričelo približevati NRS.⁵⁷ Anton Korošec je po pisanju podpredsednika HRSS Vladimirja Mačka v zasebnem pogovoru leta 1924 pojasnil svoje gledanje na spremembe politične taktike: »Uvjerjen sam da se centralizam neće moći trajno održati, ali će još treba vremena, a dotle moramo gledati izbiti u sadašnjoj situaciji pogodnosti koje se mogu izbiti.«⁵⁸

Predstavnike SLS je zavezoval sporazum opozicijskih strank, vendar je Anton Korošec nadaljnjo politiko stranke do Bloka narodnega sporazuma in kmečke demokracije uravnaval glede na razvoj odnosov med NRS in HSS.⁵⁹ Ob poudarjanju državne enovitosti (toda zavračanju narodne)⁶⁰ je v ospredje njegovih političnih prizadevanj stopilo delovanje za diskre-

Straža, 12. 9. 1923, str. 1; Ob razvalinah svojih nad, Slovenski narod, 6. 7. 1925, str. 1; Veličasten shod dr. Korošca v Brežicah – govor dr. Korošca, Slovenec, 5. 10. 1926, str. 1; Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke – govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 16. 11. 1926, str. 1; Velik govor dr. Antona Korošca na Vrhniki, Slovenec, 4. 1. 1927, str. 1; Josip Hohnjec, O ustavi naše države, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 299 in 311.

⁵¹ Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1925, str. 18 in 51.

⁵² Ivan Ribar, Politički zapisi, Beograd 1948, str. 221; Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra, Zagreb 1990, str. 89; Hannah Arendt, Izvori totalitarizma, Ljubljana 2003, str. 346 in 351.

⁵³ Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1925, str. 51.

⁵⁴ Josip Hohnjec, O ustavi naše države, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 338.

⁵⁵ Leta 1924 je Opozicijski blok štel 75 poslancev oziroma 145 s HRSS. Primerjaj izide volitev v Narodno skupščino 18. marca 1923 in 8. februarja 1925 v: Čulinović I., str. 406 in 455.

⁵⁶ V tem smislu je avtonomistično stališče SLS razumel tudi Anton Korošec: »Toda mi bi s tem (opustitvijo avtonomističnega programa po vstopu HSS v vladu, op. MR) ne likvidirali vprašanje sporazuma, pač pa bi likvidirali svojo stranko.« Protest Ljubljane – govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 15. 9. 1925, str. 1–2; Glej tudi: Poglavlje o dosledni politiki, Slovenski narod, 12. 7. 1924, str. 1; Joso Jurković, Samouprava in avtonomija, v: Slovenski pravnik, št. 11–12/1932, str. 338–339.

⁵⁷ Arhiv Republike Slovenije, fond: Bogumil Remec, Pismo Frana Kulovca z dne 19. 3. 1925.

⁵⁸ Vladimir Maček, Memoari, Zagreb 1992, str. 63.

⁵⁹ Opozicijski blok kompakten, Slovenec, 1. 5. 1925, str. 1; Komunikacije širšega opozicijskega bloka, Slovenec, 11. 6. 1925, str. 1; Komunikacije opozicije, Slovenec, 26. 6. 1925, str. 1.

⁶⁰ Korošec je 7. junija 1925 na seji vodstva stranke v Celju med drugim dejal: »Državno edinstvo torej sprejemamo, narodno edinstvo pa, če se pod tem razume, da moramo prenehati biti Slovenci, kratkomočno odklanjamo.« Osmega februarja 1926 je v razpravi o proračunu za leto 1926/1927 v Narodni skupščini prav tako spregovoril o

ditacijo politike Stjepana Radića in približevanje politiki NRS tako, da je kot pogajalsko izhodišče sprejel razširjeni načrt o samoupravah⁶¹ Vojislava Marinkovića za čim ugodnejšo izvedbo oblastne samouprave v Sloveniji (kot jo je predvidevala ustava).⁶²

nesprejemljivosti narodnega unitarizma za slovenski narod: »*Vam Srbom je lahko govoriti o narodnem edinstvu. Mogoče bi tudi jaz tako govoril, če bi bil Srb. Vi nimate ničesar izgubiti, ampak samo dobiti. Nam je težko, ki imamo narodno zgodovino, ki je, čeprav je žalostna, vendarle lepa, nam je težko, ki imamo narodno kulturo, lepo bogato literaturo, mi s tem ne moremo soglašati.*« Govor Antona Korošca na seji vodstva SLS, Slovenec, 9. 6. 1925, str. 1; Proračunski govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 9. 2. 1926, str. 1–2.

⁶¹ Predstavniki Demokratske stranke so decembra 1925 formalno odklonili federativno državno ureditev in v svoj program sprejeli *načrt o širokih samoupravah Vojislava Marinkovića*, ki v dopolnjeni verziji načrta, sprejeti na kongresu Demokratske stranke 14. decembra 1925 (osnovna verzija je bila sprejeta decembra 1923), ni jasno oblikoval zahteve po reviziji ustave, hkrati pa je bila takšna interpretacija glede na formulacijo besedila možna.

»1. Krug nadležnih oblastnih samouprava mora se znatno proširiti upravo do granica do kojih je to moguće, a da se sačuva načelo apsolutnog i bezulovnog jedinstva države. Zadržavajući za državu sve čisto političke i opće državne poslove (diplomaciju, vojsku, sudstvo, policiju, prosvjetnu politiku, vjere, opće državne finansije) i poslove gdje je centralizovanost uprave pogodba pravilnosti narodno ekonomskog razvitka (saobraćaj, pošte, telegrafi, telefoni) sve druge poslove koje je sada država uzela na sebe i vrlo ih nesavršeno vrši treba prenijeti na samoupravna tijela, a u glavnom na oblasti ima preći vedi dio sadanje nadležnosti centralne uprave u ministarstvima: trgovine, socijalne politike, poljoprivrede i voda, i prosvjete i gotovo sva nadležnost ministarstva: nar. zdravlja, gradjevina i šuma i rudnika.

2. Nadzor državne vlasti nad samoupravnim telima treba da je ograničen na to, da ona ne izađu iz granica koje im je zakon radi zaštite državnih interesa i građanskih prava postavio. U krugu svoje nadležnosti samoupravne oblasti treba da su potpuno samostalne. Ni u kom slučaju ne može se ostaviti državnoj upravnoj vlasti da samoupravne odluke zadržava od izvršenja izato što bi po njenom nahodenju a protivno nahodenju zakona te odluke bile protivne državnim i oblasnim interesima. Svaki preventivan nadzor (kao na primjer potrebu prethodnog odobrenja od strane kakve državne administracije) ukinuti. Isto tako ukinuti i sve zakonske odredbe, kojima se ograničava samostalnost odluka samoupravnih tela, a koje nemaju za njih zaštitu viših državnih interesa ili pojedinih važnih načela državnog zakonodavstva. Jednom reći i u samoupravnom uređenju ima se provesti načelo jedinstva vlasti i jedinstva odgovornosti. Naravno da se sve ovo ne odnosi na poslove delegirane nadležnosti, gdje zakon poveri samoupravnim telima ili samoupravnim organima izvesne poslove državne vlasti da je za nju, u mesto nje i pod njenim uputstvima svršavaju. Pošto su u tom slučaju samoupravni organi u stvari samo besplatni državni organi i pravo nadzora državne vlasti nad njima za te poslove mora ostati neograničeno.

3. Stvoriti samoupravnim telima potpuno nezavisnu finansijsku bazu za potpuno samostalno i nazavisno financiranje. Financijska nezavisnost je neophodna pogodba stvarne samouprave. Toga radi moraju se izvesni izvori prihoda potpuno ustupiti samoupravnim oblastima. Prirodno je »jer u ostalom jedino moguće »da to budu izvori prihoda teritorijalnog karaktera, i to u prvom redu prihodi onih privrednih izvora, koje država prema stanju svoje administracije nije u mogućnosti da eksploatiše s korišću: šume, rude, mineralne vode i banje, vodene padove itd. Nad svim tim objektima država bi zadržala pravo svojine u koliko ga ima, ali bi ih predala na rukovanje i uživanje oblastima. Već otvorene rudnike uglja, gvozdja i soli, koje država već eksploatiše mogla bi i dalje zadržati, u koliko to zahteva potreba. Zatim i pored toga, pošto bi ovakvim samoupravnim uređenjem jedan veliki deo državnih izdatka prešao na lokalne samouprave trebalo bi ovima ustupiti i sve neposredne realne poreze, ostavljajući im da ih sami prema svojim potrebama smanjiju ili povećavaju.

4. U vezi sa svim gornjim reformama, potrebno je u svima administracijama, koje moraju ostati centralisane, izvršiti »koliko je to moguće »dekonzcentraciju nadležnosti (podčrtala MR), te da se jedne strane izbegne nagomilavanje poslova u ministarstvima, a s druge povećava odgovornost neposrednih izvršilaca zakona i pojača nadzor nad njima.«

Odluke kongresa Davidovićeve Demokratske stranke, v: Govor dr. V. Marinkovića u Zagrebu 14. marta 1926; Odluke kongresa Davidovićeve Demokratske stranke održanog 12., 13. i 14. decembra u Beogradu, Zagreb 1926, 12–15; Glej tudi: Gligorijević, Demokratska stranka, str. 465; Lojze Ude, Značilnost zadnjega volilnega boja in današnji notranjepolitični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo, v: Mladina, št. 1/1927–1928, str. 18.

⁶² Glej npr.: NŠAL, Jeglič, Dnevnik, 19. 7. 1925; Govor Antona Sušnika ob sprejemanju deklaracije vlade Nikole Pašića, Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, št. 49/22. 7. 1925, 40. redno zasedanje, str. 496–501; Govor Ljubomirja Jovanovića ob sprejemanju deklaracije vlade Nikole Pašića, Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, št. 52/25. 7. 1925, 43. redno zasedanje, str. 550–558; SLS vedno dosledna, Naša Straža, 27. 4. 1925, str. 1; Govor dr. A. Korošca o političnem položaju v državi na seji vodstva SLS, Slovenec, 9. 6. 1925, str. 1; Protest Ljubljane – govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 15. 9. 1925, str. 1–2; Veličasten zbor zaupnikov SLS v Mariboru – govor dr. Antona Korošca, 22. 9. 1925, str. 1–3;

Anton Korošec je načrte strankinega vodstva o možnosti prihodnjega sodelovanja z največjo srbsko stranko pred javnostjo prvič predstavil na zboru zaupnikov SLS mariborskega volilnega okrožja v Mariboru 20. septembra 1925. Zavrnil je zahtevo njenega vodstva po formalnemu odstopu od osrednje programske zahteve – uvedbe zakonodajne avtonomije,⁶³ kar je obenem pripomoglo k postopnemu umirjanju odnosov med Antonom Korošcem in krščansko-socialnim krilom ter delom načelniku nenaklonjene duhovščine v SLS.⁶⁴ Po sporazumu Pašić–Radić so pričeli v stranki pomensko izenačevati izraza *široka samouprava* in *zakonodajna avtonomija*,⁶⁵ kar je bila posledica prilagajanja politične taktike.⁶⁶ *Avtonomija* (grško *avtós nómos*) v dobesednem prevodu označuje lastno zakonodajo, zakonodajno pravico, ki jo država sporazumno deli z avtonomnimi enotami, medtem ko je *samouprava* posameznim državnim enotam podeljena pravica do udeležbe v zadevah javne uprave – slednja je bila uresničljiva v okviru vidovdanske ustave, avtonomija pa v Kraljevini SHS ni imela pravne podlage.⁶⁷ S stališča pravne stroke nesprejemljiva interpretacija je bila s političnega vidika potrebna, saj je vodstvu SLS omogočila usmeritev realne politike v izvedbo oblastne samouprave, in istočasno lojalno držo do lastnega avtonomističnega programa.

Aktivno delovanje SLS v okviru opozicijskega parlamentarnega partnerstva poleti 1926 ni pomenilo povečevanja zanimanja njenega vodstva za oblikovanje skupne politike opozi-

Uvodnik, Jutro, 24. 9. 1925, str. 1; Stališče Slovenske ljudske stranke v sedanjem položaju – govor Antona Korošca, Slovenec, 30. 9. 1925, str. 1; Govor dr. Korošca v Ptuj, Slovenec, 8. 12. 1925, str. 2; Dr. Korošec o stanju v državi, Slovenec, 1. 1. 1926, str. 2; Velik govor dr. Antona Korošca na Vrhniki, Slovenec, 4. 1. 1927, str. 1; Dr. Korošec zopet med Hrvati, Slovenec, 27. 1. 1926, str. 1.

⁶³ Veličasten zbor zaupnikov SLS v Mariboru – govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 22. 9. 1925, str. 1; Po zboru delegatov SLS, Slovenec, 23. 9. 1925, str. 1; Po shodu delegatov SLS v Mariboru, Naša Straža, 23. 9. 1925, str. 1; Dr. Korošec o predstoječi dezertaciji SLS, Slovenski narod, 23. 9. 1925, str. 1; Uvodnik, Jutro, 24. 9. 1925, str. 1; Odmev Koroščevega ponujanja v Beogradu, Jutro, 24. 9. 1925, str. 1; Slovenski klerikalci se ponujajo vladi, Slovenski narod, 26. 9. 1925, str. 1; Ali je mogoče sodelovanje z SLS?, Slovenski narod, 1. 10. 1925, str. 1.

⁶⁴ NŠAL, Jeglič, Dnevnik, 18. 9. 1925; 19. 9. 1925; 30. 9. 1925; Nesoglasja med klerikalci?, Slovenski narod, 6. 9. 1925, str. 2; SLS v mučni krizi, Jutro, 25. 9. 1925, str. 2; Krščanski socialisti so slabe volje, Slovenski narod, 1. 10. 1925, str. 2; Razkol v SLS, Jutro, 6. 10. 1925, str. 2; Naraščajoč odpor proti dr. Korošcu, Jutro, 11. 10. 1925, str. 2; Revolucija v SLS, Jutro, 6. 11. 1925, str. 2; Upor starejše duhovščine proti SLS, Jutro, 18. 3. 1926, str. 2.

⁶⁵ Glej npr.: Protest Ljubljane – govor Antona Korošca, Slovenec, 15. 9. 1925, str. 1; Govor dr. Korošca v Ptuj, Slovenec, 8. 12. 1925, str. 2; Proračunski govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 9. 2. 1926, str. 1; Govor načelnika SLS na občnem zboru Jugoslovanske kmetijske zveze, Slovenec, 5. 5. 1926, str. 1; Dr. Korošec v Domžalah, Slovenec, 27. 7. 1926, str. 2; Shod SLS v Trebnjem – govor Antona Korošca, Slovenec, 10. 8. 1926, str. 1; Veličasten shod dr. Korošca v Brežicah – govor dr. Korošca, Slovenec, 5. 10. 1926, str. 1; Zbor zaupnikov SLS – govor Antona Korošca, Slovenec, 16. 11. 1926, str. 1–2; Velik govor Antona Korošca na Vrhniki, Slovenec, 4. 1. 1927, str. 1; Govor Antona Korošca na predvolilnem shodu v Ljubljani, Slovenec, 18. 1. 1927, str. 1; Zbor zaupnikov SLS v Ljubljani – programatični volilni govor dr. Korošca, Slovenec, 5. 7. 1927, str. 1–2; Korošec Anton, Ljubljanski volivci!, Slovenec, 6. 7. 1927, str. 1; Klerikalna avtonomija, socialistična samouprava, Delavska politika, 9. 7. 1927, str. 1; Znamenit (programatični) govor dr. Korošca v Kranju, Slovenec, 2. 8. 1927, str. 1–2; Bit naše stranke, Slovenec, 8. 7. 1927, str. 1; Dr. Korošec v Rajhenburgu, Slovenec, 17. 8. 1927, str. 2; Delo zastopnikov Slovenske ljudske stranke, Ljubljana 1928, str. 3; Ljubljana je govorila – govor dr. Korošca, Slovenec, 9. 9. 1927, str. 1; Slovenskim volivcem za 11. september 1927, Ljubljana 1927, str. 51 in 58.

⁶⁶ V katoliškem tedniku *Domoljub* so kot odgovor na pisanje *Kmetijskega lista* (glasila Samostojne kmetijske stranke) distinkcijo med pojmom *avtonomija* in *samouprava* razložili aprila 1925: »Da te samouprave, ki jih hoče centralistična ustava, niso zakonodajne, je čisto jasno, ker ne morejo napraviti niti enega zakona, ampak samo takoimenovane uredbe. /.../ O avtonomiji, t. j. o lastni zakonodaji, se pri takih samoupravah ne da govoriti. Kdor kaj takega govori ali namenoma drugače govori, kakor misli, ali pa vse zadeve ne pozna.« Oblastne samouprave, (Novi) Domoljub, 15. 4. 1925, str. 1; Glej tudi: Predlog za parlamentarno kontrolo državne uprave – govor Andreja Gosarja, Slovenec, 21. 11. 1926, str. 1.

⁶⁷ Glej npr.: Ignac Rutar, O vsebini avtonomije in samouprave, v: Slovenski pravnik, št. 1–2/1927, str. 25–29; Joso Jurković, Samouprava in avtonomija, v: Slovenski pravnik, št. 11–12/1932, str. 325–327.

cijskih strank.⁶⁸ Korošec v javnih nastopih ni izpostavljajal zahteve po uvedbi zakonodajne avtonomije v Sloveniji,⁶⁹ srečanja strankarskih prvakov ob koncu leta 1926 pa je izkoristil za približevanje vladni NRS.⁷⁰ S tem je želel doseči čimbolj ugoden položaj za SLS do izvedbe volitev v oblastne skupščine in po volitvah združitve ljubljanske in mariborske oblasti ter prevzem upravnih funkcij v Sloveniji.⁷¹ Korošec je 2. novembra 1926 za časnik *Slovenec* povedal: »*Naš program je eminentno državotvoren in dalekovidno reformatoričen*,«⁷² ni pa pristal na formalno odpoved avtonomističnemu programu stranke.⁷³

Prišlo je do zamrznitve pogajanj med NRS in SLS, ki pa so bilačasne narave, saj pripravljenost na nadaljnje pogovore za vstop SLS v vlado na nobeni strani ni zamrla. Vodstvo SLS se je v prizadevanjih za vstop v vlado sklicevalo na zaostritev mednarodnega položaja Kraljevine SHS po sklenitvi Tiranskega pakta med Kraljevino Italijo in Albanijo novembra 1926,⁷⁴ vlada pa je stranki omogočila nemoteno volilno kampanjo za volitve v oblastne skupščine.⁷⁵ »*Samouprava, če še tako slaba in šibka, mora biti začetek politične in gospodarske avtonomije Slovenije, začetek konca centralizma, opora in orodje v rokah slovenskega naroda, slovenska narodna samoupravna zakonodajna zbornica*.«⁷⁶ Geslo, s katerim je SLS konec novembra 1926 stopila v volilno kampanjo za volitve v oblastne skupščine, je pomenilo nadaljevanje politike, ki je po sporazumu med Stjepanom Radićem in Nikolo Pašićem postala prevladujoča strategija za uveljavljanje strankinega programa. Vodstvo je že maja 1922 sprejelo sklep, da se bo stranka udeležila volitev v oblastne skupščine in preko

⁶⁸ Delovanje opozicije, *Slovenec*, 12. 6. 1926, str. 1; Celokupna opozicija proti nettunskim konvencijam, *Slovenec*, 16. 6. 1926, str. 1; Popolna nedelavnost sedanje vlade, *Slovenec*, 18. 6. 1926, str. 2; Seja opozicionalnih voditeljev, *Slovenec*, 1. 7. 1926, str. 1.

⁶⁹ Glej npr.: Dr. Korošec v Domžalah, *Slovenec*, 27. 7. 1926, str. 2; Dr. Korošec o svoji zavoženi politiki, *Jutro*, 28. 7. 1926, str. 2; Nekaj pojasnil na govor dr. Korošca, *Kmeti list*, 28. 7. 1926, str. 1–2.

⁷⁰ NŠAL, Jeglič, *Dnevnik*, 1. 11. 1926; Komentarji in kombinacije, *Slovenec*, 14. 10. 1926, str. 1; Politični položaj po obnovitvi RR vlade, *Jutro*, 19. 10. 1926, str. 1; Vlada in sodelovanje SLS – izjava dr. Korošca, *Slovenec*, 19. 10. 1926, str. 1; Uzunović vabi SLS v vlado, *Slovenec*, 21. 10. 1926, str. 1; SLS v središču političnega dogajanja, *Slovenec*, 23. 10. 1926, str. 1; Kapitulacijska pogodba radikalcev s slovenskimi klerikalci, *Jutro*, 24. 10. 1926, str. 2; Važna izjava dr. Korošca, *Slovenec*, 27. 10. 1926, str. 1; Priznanje ustave, *Slovenec*, 28. 10. 1926, str. 2; SLS v tihi kompaniji z vlado, *Jutro*, 29. 10. 1926, str. 2; Izjava dr. Korošca, *Slovenec*, 3. 11. 1926, str. 1; Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke – govor dr. Antona Korošca, *Slovenec*, 16. 11. 1926, str. 1; Shod zaupnikov SLS v Celju, *Kmeti list*, 17. 11. 1926, str. 1–2.

⁷¹ Časopisni glasovi o SLS, *Slovenec*, 22. 10. 1926, str. 2; Ali in kdaj bodo volitve v oblastne in srezke skupščine!, *Slovenski gospodar*, 11. 11. 1926, str. 1; Velik govor dr. Antona Korošca na Vrhniki, *Slovenec*, 4. 1. 1927, str. 1–2; Stiplovšek, str. 77.

⁷² Izjava dr. Korošca, *Slovenec*, 3. 11. 1926, str. 1.

⁷³ Radikali o vstopu SLS v vlado, *Slovenski narod*, 23. 10. 1926, str. 1; Ojačeno nasprotje med radikali in klerikalci, *Slovenski narod*, 31. 10. 1926, str. 1; Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke – govor dr. Antona Korošca, *Slovenec*, 16. 11. 1926, str. 1–2; Shod zaupnikov SLS v Celju, *Kmeti list*, 17. 11. 1926, str. 1–2; Ali je to pošteno?, *Kmeti list*, 24. 11. 1926, str. 1–2; Zbor zaupnikov SLS v Celju, *Jutro*, 16. 11. 1926, str. 2.

⁷⁴ Ojačeno nasprotje med radikali in klerikalci, *Slovenski narod*, 31. 10. 1926, str. 1; Uzunović znova vabi SLS v vlado, *Slovenec*, 28. 12. 1926, str. 2; Beograd si želi vlade Srbov, Hrvatov in Slovencev, *Slovenec*, str. 2; Klerikalci se še pogajajo za vstop v vlado, *Jutro*, 28. 12. 1926, str. 1; Radikalni klub o vstopu SLS v vlado, *Slovenec*, 30. 12. 1926, str. 1; Velika debata v radikalskem klubu, *Jutro*, 30. 12. 1926, str. 1; Nova klerikalna ponudba g. Uzunoviću, *Jutro*, 30. 12. 1926, str. 1; Uzunović odklanja razgovor s klerikalci, *Jutro*, 31. 12. 1926, str. 1; Anton Korošec, Ob novem letu, *Slovenec*, 1. 1. 1927, str. 1.

⁷⁵ Radićevci z demagoško obtožnico proti Maksimoviću, *Slovenec*, 5. 2. 1927, str. 1; Izbruhi Pavla Radića proti škofu dr. Jegliču, *Slovenec*, 27. 2. 1927, str. 1; Govor Stjepana Radića na sestanku v Ptuj, *Kmeti list*, 4. 5. 1927, str. 1.

⁷⁶ Po samoupravi k avtonomiji, *Slovenec*, 27. 11. 1926, str. 1.

njih uveljavljala svoj avtonomistični program, čeprav je nasprotovalo zakonom, ki so opredeljevali državno upravo.⁷⁷

V tajništvu SLS so konec leta 1926 izdali brošuro z naslovom *Na novo delo za avtonomijo Slovenije*, v kateri so predstavili negativne vplive centralistične državne ureditve na politični, gospodarski in kulturni razvoj Slovenije.⁷⁸ Poudarili so potrebo po zmanjšanju števila oblasti na nekaj pokrajinskih enot, hkrati pa še natančneje kot v avtonomističnem programu iz leta 1921 diferencirali pristojnosti samoupravnih enot. S prikazom uspešnega delovanja kranjskega deželnega zbora pred letom 1918 so skušali utemeljiti delovanje prihodnje oblastne samouprave na podlagi širokih pristojnosti samoupravnih organov in močnega državnega finančnega zaledja. Medtem ko so v volilni brošuri za skupščinske volitve leta 1923 *Sodite po delih! Vsem, ki so dobre volje! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost* v SLS govorili o oblikovanju pokrajinskih skupščin z zakonodajnimi pristojnostmi v federativni državi Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov, pred oblastnimi volitvami niso več zahtevali revizije ustave, temveč so uresničitev zakonodajne avtonomije Slovenije opredelili kot svoj dolgoročni politični cilj.⁷⁹

Zmaga SLS na volitvah v oblastne skupščine januarja 1927 je pomenila, da je velika večina volivcev v Sloveniji odobrvala politiko strankinega vodstva, ki je po vstopu HSS v vlado poleti 1925 vztrajajoč na avtonomističnih idejnih izhodiščih iskalo možnosti, da bi z noveliranjem zakonodaje o oblastnih in sreskih samoupravah doseglo razširitev pristojnosti oblastnih samouprav in tako pripravilo osnovo za uvedbo zakonodajne avtonomije v upravno združeni Sloveniji.⁸⁰ Ko je Korošec po izstopu HSS iz vlade 1. februarja 1927 podpisal koalicijsko pogodbo z mandatarjem Nikolo Uzunovićem, ta od njega ni zahteval javne odpovedi avtonomističnemu programu, saj je v najmočnejši slovenski stranki iskal zaveznika v boju proti hrvaški opoziciji, ki je bila po volitvah okrepjena.⁸¹

V obdobju, ko je vlade sestavljal Nikola Uzunović (od 8. aprila 1926 do 17. aprila 1927), je poglobljanje notranjih razlik v strankarskih organizacijah oslabilo njihov politični vpliv. Zaradi neizrazitih programskih usmeritev strank, nejasnih političnih opredelitev njihovih vodstev in šibke strankarske organizacije so bile v tem obdobju značilne številne politične krize zakonodajne in izvršne oblasti, ki so v maju in decembru 1926 dosegle vrhunec; to je močno povečalo politično moč kralja Aleksandra v smeri prevzemanja izvršne oblasti v svoje roke. SLS se v opisanih razmerah kot edina opozicijska stranka ni izrecno odpovedala zahtevi po reviziji vidovdanske ustave in je odklanjala državni centralizem.⁸²

Dan po odstopu Nikole Uzunovića z mesta predsednika vlade je 17. aprila 1927 koalicijsko vlado oblikoval minister za vere v Uzunovićevo vladi in vodja skupine Ljubomirja

⁷⁷ Parcelacija Slovenije in Hrvatske, Slovenec, 13. 11. 1923, str. 1; Anton Korošec, Naš volivni program, Slovenec, 28. 11. 1926, str. 1; Nepopoljšljivi dr. Korošec, Jutro, 30. 11. 1926, str. 2; En korak bliže avtonomiji, Domoljub, 2. 12. 1926, str. 1.

⁷⁸ Klerikalna dvoličnost, Jutro, 4. 1. 1927, str. 2; Ogorčenje nad klerikalno volilno brošuro, Slovenski narod, 1. 1. 1927, str. 1; Nova vlada, Kmetski list, 9. 2. 1927, str. 1; Načelo samouprave in avtonomije naj zmaga!, Slovenski gospodar, 6. 1. 1927, str. 1; Na novo delo za avtonomijo Slovenije, Ljubljana 1926, str. 3, 8–10 in 21.

⁷⁹ Načelstvo Slovenske ljudske stranke, Slovenskemu ljudstvu!, Slovenec, 21. 1. 1927, str. 1–2; Sodite po delih!, str. 42–43, 45–46, 48, 70–76; Na novo delo za avtonomijo Slovenije, Ljubljana 1926, str. 3–6, 7–8 in 20–22.

⁸⁰ Zborovanje SLS v Celju, Slovenec, 22. 2. 1927, str. 1.

⁸¹ Nastop nove vlade, Slovenec, 2. 2. 1927, str. 1; Velik govor Svetožarja Pribičevića v Narodni skupščini, Jutro, 17. 2. 1927, str. 1; Govor Stjepana Radića na sestanku v Ptuj, Kmetski list, 4. 5. 1927, str. 1; Ivan Ribar, Politički zapisi, Beograd 1948, str. 194; Gligorijević, str. 216.

⁸² Gligorijević, str. 210–215, 219 in 249; Isti, Razlike i dodirne tačke u gledištu na nacionalno pitanje između Radikalne i Demokratske stranke 1919–1929, v: Jugoslovenski istorijski časopis, št. 3–4/1969, str. 154.

Jovanovića v NRS Velimir Vukičević.⁸³ Vodstvo SLS je sredi junija 1927 opustilo opozi-cijsko držo, programsko zahtevo po uvedbi zakonodajne avtonomije pa je povsem izpodrini-la ideja o samoupravi in enakopravni Sloveniji v okviru Kraljevine SHS.⁸⁴ Anton Korošec je bil po skupščinskih volitvah leta 1923 v stalnih stikih s predstavniki NRS, ki so se po smrti Stojana Protića združevali okrog predsednika Narodne skupščine Ljubomirja Jovanovića; mednje je spadal tudi Vukičević, ki je poleti 1925 postal Koroščev najpomembnejši politični zaveznik. Zaradi avtoritete Nikole Pašića, ki je vztrajal na formalni odpovedi od strankinega avtonomističnega državnopravnega programa, in Vukičevićevega podrejenega položaja v NRS, se je njuna zveza polno udejanjala s sklenitvijo Blejskega sporazuma, ki sta ga politika pod-pisala 11. julija 1927.⁸⁵

Uredniki političnih časnikov so s številnimi komentarji sporazuma med Antonom Koroščem in Velimirjem Vukičevićem deloma blažili običajni poletni izpad političnih vesti, glavni razlog za njegovo veliko odmevnost pa je bila novica, da je vodstvo SLS v okviru delovnega programa vlade kot nadomestilo za splošno zakonodajno avtonomijo Slovenije doseglo pristanek vlade na dopolnila k Zakonu o oblastni in sreski samoupravi o povečanju zakonodajnih in finančnih pristojnosti oblastnih samouprav.⁸⁶ V zameno za to je sprejelo vladni volilni program, ki je obsegal izenačitev davkov, preganjanje korupcije, reorganiza-cijo oblastne samouprave in stabilizacijo odnosov s sosednjimi državami.⁸⁷ Zaradi predvolil-ne kampanje je bil Blejski sporazum pred skupščinskimi volitvami 11. septembra 1927 upo-rabljen za diskreditacijo SLS, na kar opozarjata primera iz Samostojne demokratske stranke, ko je njeno centralno vodstvo pripisovalo glavni razlog za sklenitev sporazuma poskusu revi-diranja ustave za doseg zakonodajne avtonomije, medtem ko so v slovenskem demokrat-skem taboru sporazum ovrednotili kot izdajo strankinega avtonomističnega programa.⁸⁸

Smernice delovanja, ki jim je stranka sledila po političnih spremembah v državi julija 1925, so od njenega vodstva zahtevale hkratno prizadevanje za ohranitev avtonomistične identitete v sferi centralističnih interesov vlade. To je pri političnih nasprotnikih porodilo očitek o nenačelni, *dvojni politiki* Antona Korošca v Beogradu in Ljubljani,⁸⁹ o programskem

⁸³ Čulinović I., str. 493–496; Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, Ljubljana 1965, str. 351–352.

⁸⁴ *Slovenec* v nedeljo, *Slovenec* včeraj, Jutro, 17. 6. 1927, str. 2; Naša stranka, *Slovenec*, 19. 6. 1927, str. 1; Velepitična nedelja na Bledu – izjava Antona Korošca, *Slovenec*, 12. 7. 1927, str. 1; Odmevi pakta med Koroščem in Vukičevićem, Jutro, 12. 7. 1927, str. 2; Ministrski predsednik v Mariboru in Celju, *Slovenec*, 13. 7. 1927, str. 1; Negativna in pozitivna politika, *Slovenec*, 15. 7. 1927, str. 1; V naši državi, Slovenski gospodar, 21. 7. 1927, str. 3; Naša parola, *Slovenec*, 31. 7. 1927, str. 1; Dr. Korošec o takozvanem blejskem sporazumu, *Slovenec*, 13. 8. 1927, str. 1; Vukičević o blejskem sporazumu, *Slovenec*, 18. 8. 1927, str. 2; G. Vukičević v Ljubljani, Jutro, 20. 8. 1927, str. 2; Govor ministrskega predsednika Vukičevića v Ljubljani, *Slovenec*, 21. 8. 1927, str. 2; Govor dr. Korošca v Mariboru, *Slovenec*, 31. 8. 1927, str. 2; Vukičević soglasno izvoljen – govor Velimirja Vukičevića, *Slovenec*, 4. 10. 1927, str. 1.

⁸⁵ Dr. Korošec o takozvanem blejskem paktu, *Slovenec*, 13. 8. 1927, str. 1.

⁸⁶ Negativna in pozitivna politika, *Slovenec*, 15. 7. 1927, str. 1; Velepitične izjave g. Vukičevića, *Slovenec*, 17. 8. 1927, str. 1; Blejski pakt je le pristanek SLS na Vukičevićeve program, Jutro, 17. 8. 1927, str. 1.

⁸⁷ Sijajno uspeli shodi dr. Korošca v Moravčah, Kamniku in Škofji Loki, *Slovenec*, 6. 9. 1927, str. 1; Koroščev program v besedah in dejanjih, Jutro, 7. 9. 1927, str. 2; Delovni program nove vlade, *Slovenec*, 22. 9. 1927, str. 1.

⁸⁸ Glej npr.: »Mi sami in samo mi«, Jutro, 6. 7. 1927, str. 2; Ivan Pucelj, Programatični volilni govor dr. A. Korošca, Kmeti list, 13. 7. 1927, str. 1–2; Definitivna kapitulacija g. Korošca pred državnim in narodnim edin-stvom, Jutro, 9. 7. 1927, str. 2; France Filipič, Anton Korošec in marksisti, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/ 1991, str. 87; Nadežda Jovanović, Politički sukobi u Jugoslaviji 1925–1928, Beograd 1974, str. 216–217.

⁸⁹ Glej npr.: Klerikalna politična morala ali SLS v Beogradu, Jutro, 6. 8. 1927, str. 2; Dr. Korošec – srbijanski radikal!, Kmeti list, 28. 9. 1927, str. 1; V Beogradu belo, v Sloveniji črno, Jutro, 24. 7. 1928, str. 2; Igor Rosina, Avtonomija Slovenije in SLS, Kmeti list, 25. 7. 1928, str. 2–3; Dvoična vloga dr. Korošca in njegove stranke,

popuščanju v zahtevi po reviziji vidovdanske ustave ter o vsebinski izpraznjenosti avtonomističnega programa.⁹⁰ Dejansko odstopanje od avtonomističnega programa je pred skupščinskimi volitvami leta 1927 zaostriло tudi notranja nesoglasja v SLS in poglobilo spor s krščansko-socialnim krogom.⁹¹

Vodstvo SLS je s sklenitvijo Blejskega sporazuma dobilo možnost širokega uresničevanja oblastne samouprave v Sloveniji, kar je bil prevladujoč politični interes po dokončnem neuspehu pobud za revizijo ustave in uvedbo zakonodajne avtonomije poleti 1925. Čeprav se je zavedalo, da bi utegnila sklenitev sporazuma negativno vplivati na strankin volilni rezultat, priložnosti za tesno sodelovanje z vlado pri izvedbi volitev ni želelo zamuditi.⁹² SLS je tudi po skupščinskih volitvah leta 1927 ohranila 20 poslanskih mandatov. Čeprav sprememba politike stranke ni povzročila politične škode, o odzivu slovenskih volivcev na Blejski sporazum zaradi kratkega časovnega intervala med sklenitvijo sporazuma in volitvami ter zaradi dejstva, da je bila SLS prevladujoča politična sila v Sloveniji, na podlagi rezultata volitev ne moremo upravičeno sklepati.

Prvak HRSS Stjepan Radić je bil 20. junija 1928 v Narodni skupščini hudo ranjen v atentatu (umrl je 8. avgusta 1928 v Zagrebu), v katerem je črnogorski poslanec NRS Puniša Račić smrtno ranil tudi poslanca HSS Pavleta Radića in Đura Basaričeka.⁹³ Politični krizi po atentatu in pritiskom številnih političnih in nepolitičnih organizacij je 4. julija 1928 sledil odstop Velimirja Vukičevića z mesta predsednika vlade.⁹⁴ Kralj je po neuspelem poskusu generala Stevana Hadžića⁹⁵, da bi oblikoval vlado, 24. julija 1928 poveril mandat za sestavo vlade Antonu Korošču, ki je 27. julija 1928 sestavil koalicijsko vlado in v njej opravljal tudi funkcijo ministra za notranje zadeve.⁹⁶ Obsežen zakonodajni program vlade je med drugim vseboval zavezo o prilagoditvi zakonskega načrta o osrednji upravi za t. i. dekoncentracijo upravne oblasti: »Posamezna ministrstva bodo v upravi z vso marljivostjo skrbela, da se v

Jutro, 17. 11. 1928, str. 2; V Beogradu centralisti, na Hrvatskem avtonomisti, Jutro, 27. 12. 1928, str. 1; Janov obraz klerikalne politike – Svetozar Pribičević o klerikalnih revizionističnih projektih, Jutro, 28. 12. 1928, str. 1; Janko Prunk, Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/1991, str. 38.

⁹⁰ Slovenski književnik leve katoliške usmeritve in pristaš mladinskega križarskega gibanja Božo Vodušek je v razmišljanju o etiki in politični miselnosti Slovencev podvomil v iskrenost slovenskega avtonomističnega stališča z utemeljitvijo, da je v svojem jedru nagnjeno k sklepanju političnih kompromisov, zato je obsodil sklenitev Blejskega sporazuma. Božo Vodušek, Etika in politična miselnost Slovencev, v: Križ na gori, št. 6–7/1926–1927, str. 105; Glej tudi: Lojze Ude, Značilnost zadnjega volilnega boja in današnji notranjepolitični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo, v: Mladina, št. 1/1927–1928, str. 20; Lojze Ude, Revizija ustave, v: Svobodna mladina, št. 6–7/1928, str. 133–134; Slovenski centrum, Slovenec, 18. 8. 1927, str. 1; Važen programatičen govor dr. Korošca v Ptuj, Slovenec, 23. 8. 1927, str. 1.

⁹¹ Podrobneje o tem glej: Ratej, Slovenski politični katolicizem, str. 165–190.

⁹² Prav tam.

⁹³ Krvavi dan v Narodni skupščini, Slovenec, 21. 6. 1928, str. 1; Poslanca Pavle Radić in dr. Basariček, Jutro, 21. 6. 1928, str. 1.

⁹⁴ Vukičević in Korošec v avdijenci, Slovenec, 26. 6. 1928, str. 1; Borba v vladi za demisijo, Jutro, 30. 6. 1928, str. 1; Demokratski poslanski klub, Jutro, 4. 7. 1928, str. 1; Tudi socijalisti zahtevajo razpust Narodne skupščine, Jutro, 4. 7. 1928, str. 1; Igor Rosina, 20. junij 1928 in Slovenci, Kmeti list, 4. 7. 1928, str. 1.

⁹⁵ Preden je Aleksander poveril mandat za sestavo vlade načelniku SLS, je skušal vlado oblikovati tudi general Stevan Hadžić, ki je oktobra 1924 povzročil krizo in padec vlade Ljubomirja Davidovića. Njegov mandat za sestavo vlade ni pomenil neparlamentarnega reševanja vladne krize, podprlo ga je tudi vodstvo SLS. V vladi Antona Korošca je prevzel resor za vojsko in mornarico, kar je bila izbira kralja kot vrhovnega poveljnika oboroženih sil. Delovna vlada generala Hadžića, Slovenec, 13. 7. 1928, str. 1; Nevtralna vlada; Razgovori generala Hadžića, Slovenec, 14. 7. 1928, str. 1; Čulinović II., str. 301; Milan Stojadinović, Ni rat ni pakt, Rijeka 1970, str. 184.

⁹⁶ Dr. Korošec je sinoči dobil mandat, Slovenec, 25. 7. 1928, str. 1; Mandat za sestavo vlade ima dr. Korošec, Jutro, 25. 7. 1928, str. 1.

*najvišji meri razbremenijo osrednje oblasti pri poslih, ki jih morejo nižje instance radi poznavanja razmer bolje in hitreje izvrševati. Ako po obstoječih zakonih ne bi bilo mogoče zado-
stiti željam ljudstva, bo vlada predložila narodni skupščini nove zakonske predloge. Ker nosi
ljudstvo velika bremena za državno upravo, je naša dolžnost, da mu damo dobro in pošteno
upravo. V duhu teh preosnov za dekoncentracijo upravnih oblasti se bo prilagodil zakonski
načrt o osrednji upravi, ki je že pred narodno skupščino.»⁹⁷*

Kot zadnjo razvojno stopnjo avtonomističnih prizadevanj SLS pred uvedbo diktature si omenjeni zakonski načrt oglejmo poglobljeje. Pravna teorija dekoncentracijo razlaga kot prvo stopnjo decentralizacije državne uprave, pri kateri je del poslov centralne uprave prenesen na posamezne njej podrejene upravne (pokrajinske) enote.⁹⁸ Po neuspešnih poskusih oblikovanja Zakona o centralni upravi leta 1921 in 1923 je vladni kabinet Nikole Uzunovića predlog omenjenega zakona maja 1926 ponovno predložil v obravnavo Zakonodajnemu odboru Narodne skupščine,⁹⁹ ki je bil oblikovan kot organ za izenačevanje zakonodaje.¹⁰⁰ Poglavje o reorganizaciji državne uprave je jeseni 1927 vseboval tudi program vlade Velimirja Vukićevića,¹⁰¹ v času Koroščeve vlade pa so teklo priprave za obravnavo vladnega predloga v Narodni skupščini.¹⁰² Poslanci Jugoslovanskega kluba so v teku spremembe politike SLS v drugi polovici leta 1925 v Zakonodajnem odboru Narodne skupščine ob pretresu predlogov o državnem tožilstvu/pravdnistvu (Andrej Gosar, Jakob Hodžar) ter o tisku (Josip Hohnjec, Franc Smodej) izvajali glavni politični pritisk proti centralistični državni ureditvi,¹⁰³ saj zaradi približevanja vladi v javnosti niso izpostavljali svoje opozicijske drže.¹⁰⁴ Čeprav se 2. junija 1926 niso izrekli za podaljšanje delovanja omenjenega odbora, ki je krčil zakonodajno funkcijo Narodne skupščine,¹⁰⁵ so bili s končnim besedilom Zakona o centralni upravi ob njegovem sprejetju v odboru marca 1927 zadovoljni.¹⁰⁶

Stališče SLS do vladnega predloga Zakona o centralni upravi ob koncu leta 1926 in v začetku leta 1927 ni bilo izključna posledica taktičnega približevanja vladi, temveč prizadevanj za dosego čim večjih samoupravnih pristojnosti v oblasteh. Poslanec Jugoslovanskega kluba Josip Hohnjec je nasprotoval državnemu nadzoru nad financami v oblasteh, Andrej

⁹⁷ Deklaracija Koroščeve vlade, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 1; Jutro, 3. 8. 1928, str. 2.

⁹⁸ Veljko Mratović, Nikola Filipović, Smiljko Sokol, Ustavno pravo i političke institucije, Zagreb 1986, str. 342.

⁹⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore (dalje: ASCG), fond: Jovan Jovanović Pižon, št. 80, fasc. 30, Načrt zakona o centralni upravi, 22. 10. 1921; ASCG, fond: Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije, št. 72, fasc. 7/15, Predlog zakona o centralni upravi, 31. 12. 1923; 12. 5. 1926; Zakon o centralni upravi, Slovenec, 3. 7. 1926, str. 1; Dr. Gosar proti vladnemu načrtu o centralni upravi, Slovenec, 4. 7. 1926, str. 1; Centralizem ali avtonomija – govor dr. Hohnjeca, Slovenski gospodar, 15. 7. 1926, str. 1; Zakon o centralni upravi – govor poslanca Smodeja, Slovenec, 25. 11. 1926, str. 1; Zakon o centralni upravi v zakonodajnem odboru sprejet, Slovenec, 5. 3. 1927, str. 1.

¹⁰⁰ Gligorijević, str. 114–115.

¹⁰¹ ASCG, fond: Narodna skupščina, št. 72, fasc. 7/15, Predlog zakona o centralni upravi, 13. 11. 1926 in 15. 12. 1927; Delovni program nove vlade, Slovenec, 22. 9. 1927, str. 1.

¹⁰² Vlada razmišlja o decentralizaciji uprave?, Jutro, 20. 4. 1928, str. 1; Seja ministrskega sveta, Slovenec, 12. 5. 1928, str. 1; Vedno več avtonomije, Slovenski gospodar, 16. 5. 1928, str. 3; Centralizem – obsojen na smrt!, Slovenski gospodar, 21. 6. 1928, str. 2.

¹⁰³ Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Anton Korošec, Spisek pristašev SLS med sodniki, državnimi pravniki in naraščajem na območju Slovenije, 6. 10. 1924; Stenografske beleške Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1925, Zasedanja z dne 18. 6. 1925, str. 110–121; 23. 6. 1925, str. 161–169; 24. 6. 1925, str. 204–212; 27. 6. 1925, str. 241–245; 7. 7. 1925, str. 291; 8. 7. 1925, str. 299–301; 29. 7. 1925, str. 307; 1. 8. 1925, str. 342–343 in 366; Glej tudi zasedanje z dne 19. 6. 1925, str. 125–127; Jelka Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929, Ljubljana 1994, str. 40.

¹⁰⁴ Glej npr.: Dr. Korošec v Domžalah, Slovenec, 27. 7. 1926, str. 2; Dr. Korošec o svoji zavoženi politiki, Jutro, 28. 7. 1926, str. 2; Nekaj pojasnil na govor dr. Korošca, Kmetski list, 28. 7. 1926, str. 1–2.

¹⁰⁵ Gligorijević, str. 228.

¹⁰⁶ Zakon o centralni upravi v zakonodajnem odboru sprejet, Slovenec, 5. 3. 1927, str. 1.

Gosar pa je predlagal spremembo imena zakona v Zakon o vrhovni upravi in predelavo vladnega načrta na način, da bi posamezna ministrstva izvajala le nadzorno funkcijo nad oblastmi, ki bi dobile izvršilne pristojnosti.¹⁰⁷ Zakonodajni odbor je sprejel del njegovega predloga besedila, ki je po mnenju vodstva SLS predstavljal ustrezno izhodišče za nadaljnje usklajevanje o dekoncentraciji uprave.¹⁰⁸ Minister za notranje zadeve Anton Korošec je 3. julija 1928 izdal Uredbo o ustanovitvi in ustroju komisije za ureditev uprave, ki je določala sestavo kolegialnega strokovnega telesa za pripravo predlogov zakonov, uredb in predpisov, nanašajočih se na organizacijo državne uprave;¹⁰⁹ poslanec Jugoslovanskega kluba Andrej Gosar se je za to zavzemal že ob obravnavi vladnega predloga Zakona o centralni upravi v zakonodajnem odboru Narodne skupščine 20. novembra 1926.¹¹⁰

Načrt o dekoncentraciji državne uprave oziroma predlog Zakona o centralni upravi v času Koroščeve vlade tako ni bil predmet usklajevanja z avtonomističnim državnopravnim programom SLS, temveč s predelanim načrtom o širokih samoupravah Vojislava Marinkovića. Vodja desnega krila v Demokratski stranki Vojislav Marinković je postal z inauguracijo vlade Velimirja Vukičevića aprila 1927 eden vodilnih politikov v Kraljevini SHS, ki mu je uspelo konsolidirati odnose s Kraljevino Italijo po sklenitvi italijansko-albanskega sporazuma novembra 1926. Marinković je užival politično podporo in veliko zaupanje Antona Korošca,¹¹¹ kar je bilo vidno zlasti po spremembi politike HSS julija 1925, ko se je pričela SLS odmikati od opozicijske politike in nekdanjega zaveznika Ljubomirja Davidovića.¹¹² Vezala so ju podobna stališča glede vprašanj jugoslovanske zunanje politike, najintenzivneje pa sta sodelovala v usklajevanju Marinkovićevega načrta o širokih samoupravah z avtonomističnim državnopravnim programom SLS.¹¹³

¹⁰⁷ Stenografske beleške Zakonodavnog odbora Kraljevine SHS, 1. knjiga 1926–1927, Pretres zakona o centralni upravi, 13. 11. 1926; 20. 11. 1926; 24. 11. 1926; 26. 11. 1926; 26. 1. 1927, str. 124–125; 139–142; 147–150; 162–165; 194–197; 203; Delovanje opozicije, Slovenec, 12. 6. 1926, str. 1; Seja opozicionalnih voditeljev, Slovenec, 1. 7. 1926, str. 1; Predlog za parlamentarno kontrolo državne uprave – govor dr. Gosarja, Slovenec, 21. 11. 1926, str. 1; Razprava o zakonu o centralni upravi, Slovenec, 27. 11. 1926, str. 2.

¹⁰⁸ Omenjen del besedila Zakona o centralni upravi se je glasil: »V delokrog ministrstev, vsakega za njegov delokrog, spadajo državni posli glede organizacije državne oblasti, vrhovno vodstvo celokupne državne uprave, vrhovni nadzor nad upravno oblastjo in organi, kakor tudi posli, ki so pridržani za delokrog ministrstev s posebnimi zakoni, izvzemši dosedanjega zakona in uredbe o ustroju ministrstev in pa pripravljane zakonskih predlogov.« Razprava o zakonu o centralni upravi, Slovenec, 27. 11. 1926, str. 2.

¹⁰⁹ Ministrski predsednik je 25. avgusta 1928 za predsednika omenjene komisije imenoval nekdanjega demokratskega velikega župana mariborske oblasti Otmarja Pirkmajerja. Uredba o ustanovitvi in ustroju komisije za ureditev uprave, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 74/7. 8. 1928, str. 530–531; Iz Službenih novin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 91/22. 9. 1928; Za izboljšanje državne uprave, Mariborski večernik Jutra, 26. 10. 1928, str. 1.

¹¹⁰ Predlog za parlamentarno kontrolo državne uprave – govor dr. Gosarja, Slovenec, 21. 11. 1926, str. 1; Razprava o zakonu o centralni upravi, Slovenski narod, 21. 11. 1926, str. 1.

¹¹¹ Nova vlada in njeni člani, Straža, 30. 7. 1924, str. 1; G. Vukičević o sporazumu z dr. Korošcem; Tudi Voja Marinković za sporazum, Slovenec, 16. 7. 1927, str. 2; Popolno soglasje med Marinkovićem in Vukičevićem, Slovenec, 20. 7. 1927, str. 1; Važen programatičen govor dr. Korošca v Ptuj, Slovenec, 23. 8. 1927, str. 1; Pripovedke g. Korošca v Ptuj, Jutro, 23. 8. 1927, str. 2; Sijajno uspeli shodi dr. Korošca v Moravčah, Kamniku in Škofji Loki, Slovenec, 6. 9. 1927, str. 1; Marinkovićev ekspozé o zunanji politiki, Slovenec, 24. 11. 1927, str. 1–2; Ekspozé zunanjega ministra, Jutro, 24. 11. 1927, str. 1.

¹¹² Proračunski govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 9. 2. 1926, str. 1–2; Govor dr. Korošca na shodu v Mariboru, Slovenec, 31. 8. 1927, str. 2; Davidović tipa semintja, Slovenec, 16. 9. 1927, str. 1; Voja Marinković-Ljuba Davidović, Slovenec, 12. 10. 1927, str. 1; Davidović napada, Slovenec, 28. 10. 1928, str. 1; Lepe besede Ljube Davidovića, Jutro, 28. 10. 1928, str. 1.

¹¹³ Marinkovićev načrt kot osnova upravnega programa opozicijskega bloka, Jutro, 12. 2. 1924, str. 1; Avtonomistični program SLS, Slovenec, 15. 2. 1924, str. 1; Zunanjepolitične smernice Voje Marinkovića, Slovenec, 24. 4. 1927, str. 3; Skrajno miroljubno stališče naše vlade, Slovenec, 29. 4. 1927, str. 1; Seja načelstva in vodstva

Vodstvo Demokratske stranke je zahtevo po dekoncentraciji uprave izrazilo že v svojem ustavnem načrtu pred sprejetjem vidovdanske ustave.¹¹⁴ Po sklenitvi sporazuma Pašić-Radić leta 1925 je predelan Marinkovičev načrt kot delovni program sprejelo tudi vodstvo SLS.¹¹⁵ Načrt ni zahteval ustavnih sprememb in je zavračal federalizem, takšne poudarke pa je Anton Korošec izpostavil tudi v deklaraciji vlade avgusta 1928;¹¹⁶ kralj Aleksander je v začetku leta 1929 po poročanju *Slovenskega gospodarja* izjavil novinarju francoskega časnika *Matin*: »Pripraviti moramo liberalni in decentralistični sistem, ki pa naj obenem predstavlja duhovno in teritorialno edinstvo Jugoslavije.«¹¹⁷

Ob vladnem predlogu reforme državne uprave se je v drugi polovici leta 1928 pojavil načrt o trialistični državni ureditvi, ki so ga jugoslovanski časniki zaradi njegove skladnosti z avtonomističnim državnopravnim programom SLS povezovali z Antonom Korošcem.¹¹⁸ Upravo v treh federalno-konfederalnih enotah s skupnimi mejami, zunanjo politiko, vojsko in komunikacijami bi po tem načrtu prevzele najmočnejše politične stranke v državi: NRS in Samostojna demokratska stranka v Srbiji, Makedoniji, Črni gori ter v večjem delu Bosne in Hercegovine; HSS v Slavoniji, Dalmaciji in preostanku Bosne in Hercegovine; ter SLS v Sloveniji. Vsaka od treh pokrajin bi imela svojo pokrajinsko vlado, skupen parlament pa bi tvorili delegati pokrajinskih zborov in gospodarskih ter stanovskih združenj.¹¹⁹ V *Slovenskem narodu* objavljen načrt o razdelitvi države je v podrobnostih predvideval popolno podreditev Slovenije političnemu nadzoru SLS¹²⁰, s čimer bi stranka lahko pričela uresničevati

SLS, Slovenec, 10. 5. 1927, str. 1; Bivanje dr. Korošca v Belgradu, Slovenec, 26. 5. 1927, str. 1; Nova varijanta blejskega sporazuma, Slovenec, 14. 8. 1927, str. 1; Izjava Marinkovića o notranjih in zunanjih problemih, Slovenec, 18. 8. 1927, str. 1; Dr. Marinković o svojem blejskem boravku, Jutro, 18. 8. 1927, str. 1; Marinkovičev ekspozé o zunanji politiki, Slovenec, 24. 11. 1927, str. 1–2; Ekspozé zunanjega ministra, Jutro, 24. 11. 1927, str. 1; Naša politika je vseskozi miroljubna, Slovenec, 3. 1. 1928, str. 1; Zunanjepolitična debata v finančnem odboru, Jutro, 3. 1. 1928, str. 1; Anton Korošec, Balkanska politika, v: Socialna misel, 1. V/1926, str. 146 in 148; Vođa govori: ličnost, izjave, govori i politički rad vođe Hrvata dra. Vladka Mačka, ur. Mirko Glojnarčić, Zagreb 1936, str. 83.

¹¹⁴ Josip Hohnjec, O ustavi naše države, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 314.

¹¹⁵ Izprememba ustave – v pričakovanju odgovora predsednika vlade, Slovenec, 9. 11. 1928, str. 1.

¹¹⁶ Deklaracija Koroščeve vlade, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 1; Jutro, 3. 8. 1928, str. 2; Gligorijević, Demokratska stranka, str. 465.

¹¹⁷ Znamenita izjava Nj. Vel. kralja Aleksandra, Slovenski gospodar, 23. 1. 1929, str. 1; Pariški list *Matin* o razmerah v Jugoslaviji, Slovenski gospodar, 30. 1. 1929, str. 2.

¹¹⁸ Dr. Koroščev načrt za razdelitev države na tri pokrajine, Mariborski večernik Jutra, 14. 12. 1928, str. 1; Josip Hohnjec, O ustavi naše države, v: Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 335; Perovšek, Programi političnih strank, str. 78.

¹¹⁹ Dr. Koroščev načrt za razdelitev države na tri pokrajine, Mariborski večernik Jutra, 14. 12. 1928, str. 1; Trialistična preureditev države?, Slovenski narod, 14. 12. 1928, str. 1; Nadežda Jovanović, Politički sukobi u Jugoslaviji 1925–1928, Beograd 1974, str. 328; Momčilo Zečević, Neki pogledi na političku delatnost Antona Korošca 1918–1940, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/1991, str. 69–70.

¹²⁰ Po pisanju demokratskega glasila *Slovenski narod* bi prevzem gospodarskih institucij v Sloveniji potekal po naslednjem načrtu: »Vsi mestni in občinski sveti, v katerih imajo samostojni demokrati večino, med temi tudi ljubljanski občinski svet, bodo razpuščeni in postavljeni komisariji. Na ta način bi prišli tudi v odbor mestne hranilnice samo klerikalci. Nato bi s finančnim zakonom spremenili volilni red za občine tako, da bi onemogočili samostojnim demokratom večino. Komisariji bi se postavili v vseh občinah za dalje časa, da ubijejo akcijo samostojnih demokratov. Razen tega bi bile razpuščene vse podružnice kmetijske družbe, v katerih imajo večino SDS in SKS, ter se postavili komisariji, ki naj bi izvedli v teh podružnicah nove volitve. Osrednji urad za zavarovanje delavcev (dalje: OUZD) v Zagrebu bo razparceliran v pokrajinske avtonomne bolniške blagajne. S sestanka ljubljanskih klerikalcev je bil že predložen sličen predlog in načrt ministru socijalne politike Bariću, ki pa ga je odklonil, kar je izzvalo v krogih SLS veliko nezadovoljstvo (glej tudi: Interpelacija poslanca Smodeja, Slovenec, 20. 1. 1926, str. 1; Novo ravnanje OUZD v Ljubljani, Slovenec, 20. 10. 1927, str. 1). Posloplje društva Kazino, v katerem se nahajajo prostori in uradi SDS, naj bi se odvzelo samostojnim demokratom ter dodelilo ljubljanski občini, tako da bi se morali samostojni demokrati izseliti iz posloplja. Zaradi preprečenja imenovanja in nastavljanja uradnikov, ki pripadajo

tudi svoj katoliški kulturni program.¹²¹ Načrt je zahteval revizijo ustave in v dani politični situaciji ni imel realnih možnosti uresničitve, saj ni bilo moč o tem pričakovati nikakršnega soglasja parlamentarnih političnih strank, ki so po ustavi sprožile postopek za spremembo ustave.¹²² Ustavne spremembe je lahko predlagal tudi kralj, ki pa je na uvajanje širokih samoupravnih pristojnosti upravnih enot pristajal le pod pogojem izključitve zgodovinskih pokrajin kot merila za oblikovanje upravnih enot.¹²³

Uvodničar *Jutra* je konec decembra 1928 povzel nasprotja med različnimi koncepti o preoblikovanju državne uprave: »V Beogradu še vedno govorijo samo o razširjenih samoupravah, o nekakem povečanju oblasti, kar pomeni praktično samo prevalitev ogromnih bremen na ramena oblasti, ne pa saniranje centrale. Formula 'razširjenih samouprav', ki jo je svoječasno skoval dr. Marinković, se je preživela. Na drugi strani so ekstremne zahteve po samostojnih državah v raznih odkritih in prikritih formulah istotako nemogoče solucije jugoslovanskega ustavnega problema.«¹²⁴ Tudi vodstvo SLS se je zavedalo neuresničljivosti načrta o trialistični državni ureditvi. V strankinih časnikih o njem zaradi Koroščevega položaja ni tekla nikakršna javna razprava.¹²⁵ Ko je štajerski poslanec SLS Josip Hohnjec 7. avgusta 1928 v razpravi o deklaraciji vlade med drugim povedal: »V naši državi je samouprava zajamčena v ustavi in raznih zakonih. V kolikor te odločbe ne zadostujejo za etabliranje prave, resnične in široke samouprave, bi se morale izpopolniti,« je slovenski socialistični poslanec Josip Petejan ugotavljal: »Obžalovati moram, da (Josip Hohnjec, op. MR) v svojem govoru ni omenil, kako si to decentralizacijo zamišlja in pa niti z besedico ni omenil stališča njegove stranke, ki ga je zastopala vse do onega dneva, ko je stopila v to vlado.«¹²⁶

Anton Korošec je 29. decembra 1928 napovedal svoj odstop z mesta predsednika vlade z obrazložitvijo, da so se koalicijske partnerice znašle pred nepremostljivimi ovirami v reševanju notranjepolitične krize.¹²⁷ Kralj je kot nosilec državne oblasti 6. januarja 1929 razveljavil vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino, in na podlagi Zakona o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi razglasil diktaturo.¹²⁸ SLS je diktaturo sprejela kot korak k sklenit-

opozicijskim strankam, se imajo postavljati samo oni uradniki, za katere bo poseben klerikalni akcijski odbor izdal odobrenje ter izjavil, da so povsem zanesljivi. Treba je paziti, da vse občine in druge samouprave ter javne ustanove in korporacije nalagajo svoj denar v klerikalne banke. Tu se misli predvsem na OUZD. Nadalje se ima strogo gledati na to, da bodo vse dobave, licitacije, dražbe itd. dodeljene izključno klerikalcem. V skrajni potrebi je določeno, da se onemogoči opoziciji vsako delovanje, v prvi vrsti seveda v Kmečkodemokratski koaliciji združenim strankam.« Klerikalci pripravljajo obznanje za Slovenijo, Slovenski narod, 13. 12. 1928, str. 1.

¹²¹ Vera in politika – govor poslanca dr. Josipa Hohnjeca na taboru na Velesovem, Slovenski gospodar, 7. 10. 1926, str. 1–2; Idejno področje SLS, Slovenec, 22. 4. 1926, str. 3; Naša stranka, Slovenec, 25. 5. 1927, str. 1.

¹²² Korošec-Vukičevićevi načrti za revizijo ustave, Jutro, 20. 9. 1928, str. 1; Koroščeva izjava novinarjem, Slovenec, 7. 11. 1928, str. 1; Teritorialno razširjenje oblastnih samouprav in dekoncentracija uprave, Jutro, 9. 11. 1928, str. 1.

¹²³ Branislav Gligoričević, Kralj Aleksandar Karađorđević. Srpsko-hrvatski spor, Beograd 2002, str. 303 in 345.

¹²⁴ Uvodnik, Jutro, 30. 12. 1928, str. 1.

¹²⁵ Stališče vodstva SLS do ustavnih sprememb ob koncu leta 1928 ponazarjata tudi odlomka iz uvodnikov uradnega glasila SLS Slovenec: »Kaj pomaga Hrvatom vpiti, da ustave ne priznajo, če pa dejansko morajo po njej živeti in se je držati /.../ Za vsako državo so ustavni boji najnevarnejši in ne more hoteti iskrenega sporazuma tisti, kdor hoče s pomočjo sporazuma zagnati državo v vrtinec ustavnih bojev.« Razprava o amputaciji končana, Slovenec, 9. 9. 1928, str. 1; Opozicija ima besedo, Slovenec, 11. 11. 1928, str. 1; Glej tudi: Slavnostna seja oblastne skupščine – govor predsednika dr. Leskovarja, Slovenec, 30. 10. 1928, str. 7.

¹²⁶ Razprava o vladni deklaraciji – govor Josipa Hohnjeca, Slovenec, 8. 8. 1928, str. 1; Govor poslanca s. Petejana v debati o deklaraciji vlade, Delavska politika, 15. 8. 1928, str. 1.

¹²⁷ Službena napoved demisije vlade, Jutro, 30. 12. 1928, str. 1; Odločitve še ni – komunike, Slovenec, 30. 12. 1928, str. 1; Dr. Koroščeva vlada v ostavki, Slovenski narod, 31. 12. 1928, str. 1.

¹²⁸ Kraljev manifest na narod – Mojemu dragemu narodu, Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem!; Zakon o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi, Jutro, 7. 1. 1929, str. 2; Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Slovenec, 8. 1. 1929, str. 1.

vi narodnega sporazuma in kot dokaz o pravilnosti svoje politike, v okviru katere je leta 1921 zavrnila centralistično državno ureditev.¹²⁹ Njeno načelstvo je 27. decembra 1928 v odsotnosti Antona Korošca v Celju na podlagi dosežkov v razvoju oblastne samouprave sklenilo nadaljevati s politiko narodnega sporazuma do uresničitve programskega cilja, ki ga je po vstopu HSS v vlado poleti 1925 opredeljevalo geslo: po samoupravi k avtonomiji.¹³⁰ Z vizijo o oblikovanju korporativnega (stanovskega) parlamentarizma se je v članku Naša smer, ki ga je 17. januarja 1929 objavil *Slovenec*, ponovno izreklo za reorganizacijo države na podlagi strankinega ustavnega načrta iz leta 1921.¹³¹ Posredno je zavrnilo tudi narodni unitarizem, o katerem je Korošec javno nazadnje govoril v svojem odmevnem proračunskem govoru februarja 1926,¹³² kot predsednik vlade pa je razvijal teorijo o postopni »nivelizaciji« in stapljanju jugoslovanskih narodov.¹³³

Novi predsednik vlade Petar Živković je 6. januarja 1929 izdal Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, ki je med drugim prepovedal delovanje političnih strank z verskim in plemenskim obeležjem;¹³⁴ ukaz o razpustu SLS je izšel 22. januarja 1929.¹³⁵ Čeprav strankin avtonomistični program na oblastnih in parlamentarnih volitvah leta 1927 ni bil v ospredju volilne kampanje, je SLS iz njega črpala pomembno politično moč, ki je temeljila na katoliškem kulturnem in trdnem socialno-gospodarskem programu. Razvoj strankinih avtonomističnih državnopravnih prizadevanj v Narodni skupščini med leti 1923 in 1929 je potekal od zahtev po uresničitvi avtonomističnega državnopravnega programa v okviru opozicijske politike narodnega sporazuma v letih 1923–1925, preko prilagajanj razširjenemu programu o samoupravah Vojislava Marinkovića po vstopu HSS v vlado poleti 1925, do nedokončanih usklajevanj Marinkovićevega načrta z vladnim predlogom Zakona o centralni upravi oziroma z načrtom o dekoncentraciji državne uprave pred uvedbo diktature. Avtonomistični državno-pravni program SLS je bil v času vlade Antona Korošca vključen v realno neizvedljiv načrt o centralistični razdelitvi države, ki je tvorce slovenskega katolicizma postavil pred problem preoblikovanja idejnih izhodišč SLS – predlogi reševanja kot pogoj za ohranitev enotnosti slovenskega katoliškega tabora pred uvedbo šestojanuarske diktature niso bili predstavljeni.¹³⁶

¹²⁹ NŠAL, Jeglič, Dnevnik, 6. 1. 1929; Parlamentarna rešitev nemogoča!, *Slovenec*, 6. 1. 1929, str. 1; Program nove vlade, *Slovenec*, 9. 1. 1929, str. 1; Nova vlada in njene naloge, *Slovenski gospodar*, 16. 1. 1929, str. 1; Naša smer, *Slovenec*, 17. 1. 1929, str. 1.

¹³⁰ Seja načelstva SLS, *Slovenec*, 28. 12. 1928, str. 1; Jutro, 28. 12. 1928, str. 2.

¹³¹ Naša smer, *Slovenec*, 17. 1. 1929, str. 1.

¹³² Proračunski govor dr. Antona Korošca, *Slovenec*, 9. 2. 1926, str. 1–2; Novopečeni klerikalni nacijonalisti, *Jutro*, 21. 10. 1928, str. 2.

¹³³ Anton Korošec je novinarju belgijskega časnika *L'Independance Belge* v intervjuju, ki so ga septembra 1928 objavili tudi slovenski časniki, povedal: »Ne smete pozabiti, da je naš narod na svoji prvi stopnji. Vsi mi, i Srbi i Hrvati i Slovenci, moramo preiti in preživeti daljšo evolucijo. Nivelizacija se bo izvedla na veliko višjem nivoju, kakor je sedanji. Razlike, ki so danes med nami, so veliko, veliko premalenkostne v razmerju na pot, ki jo bomo prehodili. /.../ Verujte mi, nimajo prav tisti, ki se boje nivelizacije, kajti ta bo nastopila šele po dolgi, dolgi evoluciji, po dolgem razvoju.« Dr. Korošec o svoji nalogi, *Slovenec*, 25. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec o političnem položaju, *Jutro*, 25. 9. 1928, str. 2.

¹³⁴ Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 5/17. 1. 1929; *Slovenec*, 8. 1. 1929, str. 1.

¹³⁵ Slovenska ljudska stranka razpuščena; 1905–1929, *Slovenec*, 23. 1. 1929, str. 1; Tajništvo SLS v Mariboru, *Slovenec*, 24. 1. 1929, str. 6; Razpust tajništva SLS v Mariboru, *Slovenec*, 27. 1. 1929, str. 6; Tajništvo SLS v Celju, *Slovenec*, 25. 1. 1929, str. 1.

¹³⁶ Novinar, esejist in odgovorni urednik *Slovenca* v letih 1941–1945 Ruda Jurčec je leta 1934 v razpravi Realizem v slovenski politiki takole utemeljeval nujnost transformacije politične ideologije SLS: »V sodobni državi je nemogoča politična organizacija, ki bi slonela na katolicizmu. /.../ Ta reorganizacija (slovenskega katolicizma, op. M.R.) bi se nujno izvršila v istem kompromisarskem duhu, v katerem trenutno tonejo tudi predstavniki falzificiranega slovenskega liberalizma. /.../ Ne gre za nikako ideološko anticipacijo ali pa za umik iz načelne pozicije. Gre le za

S u m m a r y

**Slovene People's Party's Autonomist Ideas in the Period between 1923 and 1929
and the Question of Administrative Authority Deconcentration under the Government
of Anton Korošec**

Mateja Ratej

In February 1921, Yugoslav Club deputies presented a draft constitution containing autonomist requests under state law in the Constitutional Assembly of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes (SHS), and on June 28, 1921 they abstained from voting on the adoption of the *Vidovdan* (St. Vitus's Day) Constitution that introduced a centralistic form of government. For the purpose of election to the National Assembly in 1923, the Slovene People's Party (the SLS) presented its platform in a pamphlet entitled *Sodite po delih! Vsem, ki so dobre volje! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost* (Judge by Results! To All Men of Goodwill! Guidelines to Slovene Voters in Their Struggle for Slovenia's Independence), which was an upgrade of the Party's constitutional draft from 1921. After winning a landslide victory in assembly elections, the Party became the leading political party in Slovenia. After the assembly elections on March 27, 1923, the HRSS (Croatian Republican Peasant Party), the Yugoslav Muslim Organization, and the SLS concluded a multilateral agreement on joint action within the Federalist Bloc against state centralism. In the process of integration of opposition parties, the SLS strove for a general acceptance of its autonomist platform and included a concept of federal form of government in its platform on joining the Federalist Bloc. In 1923, the primer minister Nikola Pašić had to find support for forming his government with the Federalist Bloc leadership: the so-called Marko's Protocol provided for a temporary abrogation of Article 95 of the *Vidovdan* Constitution that laid down an administrative division of the country into provinces (the so-called *oblasti*). The SLS attributed to the Protocol the significance of the basic legal instrument for constitutional review on the basis of the Party's autonomist platform under state law; however, the agreement was never implemented. In December 1923, the followers of Ljubomir Davidović from the Yugoslav Democratic Party started approaching their views to those of the Federalist Bloc. SLS leadership did not agree to their platform on changes in state administration reshaped on the proposal of Vojislav Marinković, which provided for expansion of competences of the provinces' self-governing bodies. In March 1924, Ljubomir Davidović, Vojislav Marinković, Anton Korošec and Mehmed Spaho signed a protocol for establishing the Opposition Bloc. Before signing the agreement, the SLS set out the requirements of its autonomist platform. In July 1924, representatives of the Opposition Bloc formed a new government with Ljubomir Davidović as president. This represented the climax of the policy of national consent; however, the government's resignation several years later did not result in improved possibilities of constitutional changes.

The Slovene People's Party's electoral program for assembly election on February 8, 1925 included repeated requests for legislative autonomy in Slovenia. After the assembly elections, Opposition Bloc parties created a Bloc of National Consent and Peasant Democracy and demanded setting up of a self-governing parliamentary monarchy. After the Pašić-Radić agreement was concluded in the summer of 1925, efforts for a revision of the *Vidovdan* Constitution no longer had any real chances of success; therefore, the SLS started moving away from its demand for instituting legislative autonomy in Slovenia and moved closer to the National Radical Party (NRS). It adopted Vojislav Marinković's expanded self-government program as a negotiating position in order to facilitate the introduction of regional

to, ali si bo nova politična generacija mogla priboriti ono mesto v slovenskem kulturnem življenju, ki naj našemu narodu ustvari novim razmeram ustrežajoč realen politični program.« Tudi pesnik Srečko Kosovel je že septembra 1925 v pismu prijatelju zapisal: »(SLS, op. MR) ima dobre organizatorje, a že tisočkrat preperelo ideologijo. /.../ Klerikalci znajo delati, vsa čast jim, toda v bistvu so nazadnjaški. Oni spreminjajo samo taktiko.« Ruda Jurčec, Realizem v slovenski politiki, v: Sodobnost, l. II/1934, str. 243–244 in 247; Srečko Kosovel, Pismo z dne 1. septembra 1925, v: Zbrana dela, 2. knjiga, Ljubljana 1974, str. 402–403.

self-government in Slovenia (as provided for by the constitution). At the end of November 1926 the SLS launched its electoral campaign for regional assemblies with a brochure that called for the implementation of Slovenia's legislative autonomy as a long-term political objective. Without publicly renouncing the Party's autonomist platform, Anton Korošec signed in February 1927 a coalition agreement with Nikola Uzunović, who was given mandate to form a new government. In mid-June 1927, Korošec abandoned his opposition stance, and the platform requirement for introduction of legislative autonomy was entirely superseded by the idea of a self-governing Slovenia having equal rights within the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes. In April 1927, the government was formed by Velimir Vukušević, who became Korošec's major political ally in the summer of 1925; their alliance was fully consolidated with the conclusion of the Bled Agreement on July 11, 1927. Notwithstanding this fact, the Party's leadership carried out also the last election campaign with an accentuated state-constituting stance pursuant to the autonomist program under state law in the 1920's. Following the assassination of Croatian deputies in the National Assembly in June 1928, Korošec formed a new government on July 28. Its extensive legislative program included a commitment to adjusting the legislative framework of a central administration for deconcentrating administrative authority, which represented the last stage in the development of SLS's autonomist efforts before instituting dictatorship of King Alexander. At the time of Korošec's government, it was not the subject of harmonization with SLS's autonomist platform under state law but with the modified plan for broad self-government devised by Vojislav Marinković. In the second half of 1928 it was accompanied by a plan for a trialistic system of government, which the critics associated with Korošec due to its consistency with SLS's autonomist platform under state law. The plan called for a review of the constitution; however, there was no real potential for its implementation. Before King Alexander declared dictatorship on January 6, 1929, the SLS decided at its convention in Celje on December 27, 1928 to pursue its policy driven by the motto »from self-government to autonomy«; however, it pronounced itself again in favor of reorganization of the state according to the Party's constitutional plan from 1921. On January 22, 1929, an order for dissolution of the Slovene People's Party was published, marking the failure of the creators of Slovene political Catholicism to resolve the issue of system transformations.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996. – Ljubljana 1997.

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. – Ljubljana 1997.

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. – Ljubljana 1999.

Mikužev zbornik. – Ljubljana 1999.

Dragan Matič, Nemci v Ljubljani. – Ljubljana 2002.

Sloenci v Evropi. – Ljubljana 2002.

Meje v jugovzhodni Evropi: kultura in politika. – Ljubljana 2004.

Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert. – Ljubljana 2004.

Rok Stergar, Slovenci in vojska Slovenci in vojska, 1867–1914. – Ljubljana 2004.

Stiplovškov zbornik. – Ljubljana 2005.

Janez Mlinar, Podoba Celjskih grofov v narativnih virih. – Ljubljana 2005.

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).